

השפה מחקר

פרופ' משה אדד: שפיטה מוסרית ובלתי מוסרית
והתנהגות האדם

מוקדש לזכרו של מר"ר אבי
רבי ניסים חנאני ז"ל.

מבוא

כי בעלי רמה גבוהה של שפיטה מוסרית, יתנהגו באופן מוסרי (בראון ואח' — 1969; קרבס—ולובלס 1970; קלוברג וטוריאלי — 1971). פסילה מילולית בלבד של התנהגות שלילית (הונאה, גניבה, עושק הוולת וכד'), אינה גוררת בהכרח התנהגות מוסרית, אלא אם כן הגיע האדם לדרגה גבוהה של בשילות מוסרית, ומכאן לרמה מוסרית גבוהה (שלבים 6.5 עפ"י קולברג).

פעילות מוסרית מתקיימת כאשר יש לה, בין היתר תימוכין ברעיונות, באמונות ובמחשבות של הפרט, וכאשר הוא מעורר באקלים ובעשייה מוסרית. ההתנהגות המוסרית מתגשמת, הלכה למעשה, כאשר האדם מגיע לרמה העקרונית, האוטונומית, של השפיטה המוסרית. אולם, ידיעת הערכים, אינה מבטיחה התנהגות על פיהם. חייב להתהוות תהליך פנימי שיסודותיו חשיבותיים, והוא פועל יוצא מהתפתחות טבעית, המסתיימת בתהליכי החינוך הסביבתיים. מערכות ריגושיות יכולות להשפיע על תהליכים אלה לחיוב ולשלילה, לעכב את התפתחותם, או למנוע את השפעתם החיובית על ההתנהגות. ערכים נמדדים באמת מידה ייחודית, המבטאת

ההתנהגות מושפעת מגורמים מודעים ולא מודעים. בתחום המודע, קיימות טכניקות שונות שבאמצעותן מכוונת ההתנהגות של הפרט. כידוע, ההתנהגות הגלויה של האדם יכולה להיות מושפעת מחיזוקים אישיים וחברתיים. אולם, השפעתם של חיזוקים אלה, הינה בדרך כלל, לטווח קצר, וגורמים חיזוריים או פנימיים יכולים להכחידם. אכן, ניתן ללמד התנהגות נורמטיבית (קונבנציונאלית) על פי אמות מידה חברתיות, אך אין היא יוצרת התייחסות אמיתית ופנימית של הטוב. תהליך שיוביל להתנהגות מוסרית, מוכרח להיות מלווה בהטמעה פנימית של המערכות הנורמטיביות. משום כך חשוב שתהליך זה יהיה מלווה, בין היתר, בהתפתחות מתאימה של החשיבה ושל השפיטה המוסרית. מסתבר,

* תודת המחבר נתונה לכל אלו שסייעוהו באופן ישיר או עקיף ובמיוחד לד"ר אברהם לסלוי, לפרופ' ישראל גזשון, לפרופ' יונה כהן וכן לאלנינה קורן, לדורית שמש—אולניק וליהודית קנר.

מכון ניל המצפיה - ניכ כ-כא, גלגל-ח, ה

את מוכנו. של הפרט להקריב למענם. ערך דורש מהאדם לפעול מתוך רצייה מודעת, ואת סיפוקו הוא מוצא בהתנהגות תואמת. הערך אינו ממלא אצל הפרט את תחושת החסר הפיזי, החברתי, הכלכלי או התרבותי. הוא אינו ממלא צורך איבייקטיבי של הפרט, ואיננו כורח המציאות, ובכל זאת הפרט מתליט להתנהג על פי. לעיתים אף נדרש הפרט לשלם מחיר גבוה, כדי להתנהג בהתאם לערכיו, ואף על פי כן הוא מוסיף ומתנהג על פיהם. האדם הפועל על פי ערכי הצדק, היושר וההגינות נמצא מונחה מתוך עצמו על ידי אותה מערכת ערכית, ובאמצעותה של מערכת ערכית זו, הוא בוגה לעצמו „מייצב פנימי“ שינחה אותו בהתנהגותו. ההתפתחות של המערכת הערכית באדם מתהווה בתהליך איטי, תוך מגע גומלין עם הסביבה.

גורמים מצביים אלה, יש בכוחם להטות את תהליכי השפיטה, עד ליצירתם של דפוסי שפיטה חיצוניים, המתבטאים בתכניות חיצוניות של שפיטה, שאינן מחייבות את הפרט להתנהג לפיהן (ארד, 1986). חשוב לציין, כי תהליכי השפיטה המשמשים את הפרט הינם מגוונים, והם מבטאים הן את רמת שפיטתו, אם נמוכה ואם בינונית או גבוהה, והן את איפיונה של שפיטתו (כגון, שפיטה כפולה ערך, או בהיעדר תהליך שפיטה, בהימנעות משפיטה ובקביעת עובדה: „ככה זה במדינה... כצבא“ ועוד). תהליך השפיטה הינו מורכב, והפרט משתמש בו בהתאם לאירועים ולמצב בו הוא נתון. תהליך זה כולל, צורות שונות של שפיטה, גם כאלו ששימשו אותו בעברו והתפתחותי (בגיל הרך). רוב האנשים שרמ"תם המוסרית הינה למשל, בינונית, (בהמשך ייקראו הרמות), מוסיפים להשתמש בתהליכי שפיטה אינטרסנטית האופיינית לגיל הרך, ושפיטתם תאופיין, בין היתר, גם באיפיוני השפיטה „כפולת הערך“ א/ו „קביעת העובדה“.

השונות, המשלימות לשפיטה המוסרית, השפ" עתן חשובה וכפי שיובהר בעבודה זו, יהיה ניתן באמצעותן לנבא את אופיה של ההתנהגות התקינה או העבריינית. מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון את תהליכי השפיטה של נבדקים עבריינים ושל נבדקים לא עבריינים, וזאת על סמך דילמות שיוצגו להם, וכן לבדוק, אם יש למרכיבי השפיטה השונים שנמצא כדי לאפשר ניבוי התנהגותי לאחר מעשה. נוסף כי, ההשלכות החינוכיות ממחקר זה ברורות. מתפקידה של מערכת החינוך לסייע בקידום ההתפתחותי של שלבי השפיטה, כך ששכיחות השימוש בתהליכי השפיטה המוסרית של הפרט תהיה גבוהה, ככל האפשר. שימת הלב למימצאי המחקר הזה, תעזור לפעולה חינוכית, שתמצאם את שכיחות השימוש בשלבי השפיטה האינטרסנטית והחברתית, המנטרלות את השפיטה המוסרית ופותרות בכך את הדרך להתנהגות לא נורמטיבית.

התנהגות מוסרית ושפיטה מוסרית

בעשרים השנים האחרונות פורסמו מחקרים רבים, שבדקו את הקשר שבין רמת השפיטה המוסרית של האדם לבין התנהגותו המוסרית. (בראון ואחרים, 1969; קולברג, 1969; קרבס ולובלס, 1971; קולברג וטוריאלי, 1971; מק-נמי, 1977 ועוד). במחקרים אלה נמצא, כי אכן קיים קשר משמעותי בין השניים. הפעולה המוסרית תובעת כתנאי מוקדם צורות בשלוח של חשיבה מוסרית. מי שהגיע לרמה מוסרית מתקדמת, סימן שהטמיע בתוכו את תהליכי החשיבה שהנחו אותו להתנהג באופן מוסרי (פיאז'ה, 1932, 1969). נקודת הראות היא תפקודית. מצויים תיפקודים קבועים המשותפים לכל הגילים. בכל הרמות המוסריות, באמצעות חשיבתו ושפיטתו משתדל האדם להבין ולהסביר את התופעות הנקרות לפניו, וכן להחליט על התנהגותו שהן

גורמים מצביים אלה, יש בכוחם להטות את תהליכי השפיטה, עד ליצירתם של דפוסי שפיטה חיצוניים, המתבטאים בתכניות חיצוניות של שפיטה, שאינן מחייבות את הפרט להתנהג לפיהן (ארד, 1986). חשוב לציין, כי תהליכי השפיטה המשמשים את הפרט הינם מגוונים, והם מבטאים הן את רמת שפיטתו, אם נמוכה ואם בינונית או גבוהה, והן את איפיונה של שפיטתו (כגון, שפיטה כפולה ערך, או בהיעדר תהליך שפיטה, בהימנעות משפיטה ובקביעת עובדה: „ככה זה במדינה... כצבא“ ועוד). תהליך השפיטה הינו מורכב, והפרט משתמש בו בהתאם לאירועים ולמצב בו הוא נתון. תהליך זה כולל, צורות שונות של שפיטה, גם כאלו ששימשו אותו בעברו והתפתחותי (בגיל הרך). רוב האנשים שרמ"תם המוסרית הינה למשל, בינונית, (בהמשך ייקראו הרמות), מוסיפים להשתמש בתהליכי שפיטה אינטרסנטית האופיינית לגיל הרך, ושפיטתם תאופיין, בין היתר, גם באיפיוני השפיטה „כפולת הערך“ א/ו „קביעת העובדה“.

משמעותיות בעבורו. ההבדל ברמת ההתנהגות המוסרית של בוי האדם היא, לדעת החוקרים הנ"ל, חולדה ממבני הנפש המשתנים. המבנים המשתנים הם, לדעת פיאו'ה (1932, 1969), צורות ואירגון של הפעולה הנפשית. צורת ארגון זו היא המכוונת את ההתנהגות. אמנם, במשנתו של פיאו'ה אין אנו מוצאים הלכות ברורות ושיטתיות בדבר הקשר שבין תהליכי השפיטה המוסרית לבין ההתנהגות המוסרית של הפרט, שכן הוא לא הצביע על התנאים היוצרים קשר כזה. אולם קולברג (1972) טוען למתאם חיובי בין רמה מוסרית גבוהה, לבין התנהגות מוסרית. הפעילות המוסרית. לסברתו, דורשת כתנאי מוקדם צורות בשלות של חשיבה ושל שפיטה מוסרית. תימוכין מחקריים אנו מוצאים בעבודתו של קרבס (ראה קולברג וטוריאלי, 1971) שמצא, כי 80% מחוץ 100 ילדים בני 12-13 שנה שנמצאו ברמה השפיטה העקרונית (שלב 5), לא רימו.

מילגרם (קולברג, 1969) הורה לנבחניו לחת זעזועים חשמליים ההולכים ומתגברים ל"קורבן מדומה", שהביע בפניהם את זוסכמתו למלא את תפקידו כנענש. שלושה רבעים מהנבחים (75%), שהיו בשלבי החשיבה והשפיטה המוסרית ברמה הגבוהה, סרבו למלא אחרי ההוראה, והעדיפו שלא לקחת חלק בניסוי. הם הביעו מורת רוח על עצם הוראה שכזאת, אף על פי שהנבדק הביע את הסכמתו ל"התענות" תחת ידם. הנבחים שהיו בעלי רמה מוסרית בשלב נמוך יותר, מילאו ברובם הגדול (87%), אחרי ההוראה, והוסיפו להשתתף בניסוי. ניסוי זה ואחרים דוגמתו, מאשרים את קביעותיו של קולברג בדבר קיומו של קשר משמעותי בין רמה מוסרית גבוהה לבין התנהגות מוסרית. חשוב לבחון אם אכן תהליכי החשיבה והשפיטה ורמתם המסויימת הם הגורם המכריע בהתוויית ההתנהגות. יהיה צורך לבחון אם אוכלוסיות בעלות רמה מוסרית דומה שוות בהתנהגותן. אולם מעבר לכך, מעניין יהיה לדעת אם

משמעותיות בעבורו. ההבדל ברמת ההתנהגות המוסרית של בוי האדם היא, לדעת החוקרים הנ"ל, חולדה ממבני הנפש המשתנים. המבנים המשתנים הם, לדעת פיאו'ה (1932, 1969), צורות ואירגון של הפעולה הנפשית. צורת ארגון זו היא המכוונת את ההתנהגות. אמנם, במשנתו של פיאו'ה אין אנו מוצאים הלכות ברורות ושיטתיות בדבר הקשר שבין תהליכי השפיטה המוסרית לבין ההתנהגות המוסרית של הפרט, שכן הוא לא הצביע על התנאים היוצרים קשר כזה. אולם קולברג (1972) טוען למתאם חיובי בין רמה מוסרית גבוהה, לבין התנהגות מוסרית. הפעילות המוסרית. לסברתו, דורשת כתנאי מוקדם צורות בשלות של חשיבה ושל שפיטה מוסרית. תימוכין מחקריים אנו מוצאים בעבודתו של קרבס (ראה קולברג וטוריאלי, 1971) שמצא, כי 80% מחוץ 100 ילדים בני 12-13 שנה שנמצאו ברמה השפיטה העקרונית (שלב 5), לא רימו.

במשנתו של קולברג (1963) הקביעות הדנות בהשפעת תהליכי השפיטה על ההתנהגות הינן ברורות. ההתנהגות מונחית על ידי תהליכים מבניים הכרתיים, אלא שהשפעתם של אלה על הפרט תלויה בשלב התפתחותם. ככל שלב ההתפתחות המוסרית של הפרט גבוה יותר, הרי שהשפעתה של זו על ההתנהגות תהיה מוכרעת יותר. בניגוד לכך, הרגלים ומערכות אמוציונאליות משפיעים, לדעתו של קולברג, אך מעט על תהליכי החשיבה והשפיטה. מכאן, שהשפעתם של אלו, לסברתו, (הרגל, ריגוש) על ההתנהגות, אינה גדולה.

קולברג סובר שהאירוע הנפשי מהווה מהות אחת שניתן לבחון אותה מהיבטים שונים; אמוציונאלי או קוגניטיבי, אך בסופו של דבר, זו אחדות אחת. אחדות זו, מוכרעת על ידי אותם תהליכים שפיטתיים קוגניטיביים. למשל, הפחד, או החרדה, מלווים את רוב בני האדם, שעה שהם נתונים במצבים מסויימים. שני

תהליך רציף, בן שישה שלבים אוניברסאליים. כל שלב בהתפתחות השפיטה המוסרית מתייחס לכל אחד משנים עשר עניינים מוסריים בסיסיים, הכוללים מושגים, ערכים ונושאים שונים לדיון ולויכוח. ששת שלבי החשיבה חולקו על ידי קולברג לשלוש רמות עיקריות, כשבכל רמה שני שלבים. קולברג (1975) הגיע לחלוקה זו בהתבססו על השלבים של פיאווה (1932). במחקריו, הוא התמקד על מכנה החשיבה. הוא לא עקב אחר מעשיהם של בני האדם הנחקרים על ידו, אלא ביקש מהם לשפוט ולנמק התנהגויות, וזאת על בסיס אירועים שהוצגו בפניהם. הנבדק גדרש לשפוט אירוע שקרה, לבחור באלטרנטיבה התנהגותית המתאימה לדעתו לאותה סיטואציה, לפסול את ההתנהגות שתוארה, או לחוקה. (קולברג 1968, 1971; דוסקה, 1977). הבדיקות נערכו בבני תרבויות שונות, בארצות הברית, בבריטניה, בטורקיה, בטאיוואן, ביוקטאו, ועוד. בכל התרבויות מצאו קולברג ועמיתיו (1980, עמ' 65), אותה צורה עצמה של חשיבה מוסרית.

שלבי השפיטה המוסרית סוכמו על פי קולברג (1980) ומופיעים בלוח 1 מן הנמוך לגבוה.

אוכל | המתנהגות באופן מוסרי, שומרות חוק, ואף מקפידות לשמור על ציוויים חברתיים רבים אחרים שאינם מעוגנים בחוקי החברה הכתובים, יגלו בהכרח רמה גבוהה של שפיטה מוסרית. ולהיפך, האם אוכלוסיות עברייניות, הן בהכרח בעלות רמה מוסרית נמוכה? טענתו של קולברג, שאיכות ההיפעה ליות המעורבות בשפיטה המוסרית נקבעת על ידי ההתפתחות ההכרתית והמבנית, ושנוכחות התהליכים הרגשיים אינם מצמצמים בשום פנים את המרכיב ההכרתי, חייבת להוליך לחיפוש קשר משמעותי בין תהליכי השפיטה לבין ההתנהגות. ניתן לבדוק טענה זו באמצעות רצף של דילמות, שחלקן מתמקד בגורמים הכרתיים, וחלקן האחר בגורמים הריגושיים. מחקרנו זה, התחבט בבעיות אלו וניסה למצא להן מענה תשובה. אך בטרם נפנה את עניינינו לכך, נתעכב תחילה על משמעותה של ההתפתחות המוסרית.

ההתפתחות המוסרית

מחקריו של קולברג (1963, 1971) על התפתחות החשיבה המוסרית, מצביעים על

לוח 1

רמות השפיטה המוסרית

שלבי התפתחות	בסיס	רמה
שלב 1: אוריינטציה של ציות ועונש. כיבוד אגוצנטרי של כוח גבוה יותר משלו, של יוקרה, או של מכלול הגורם צרות, או של גודל צעל אהודות או בייקטיבית.	השיפוט המוסרי או הערך המוסרי קשור באירועים חיצוניים פיסיים למחצה, במעשים רעים, או בצרכים פיסיים למחצה, ולא כאישיות או כסטאנדרטים.	I
שלב 2: אוריינטציה אנוכית תמימה. פעולה נכונה היא המספקת את צורכי האני באופן תכליתי ולפעמים גם צרכים של אחרים.		

מודעות ליחסיות הערך לגרי ערכיו וסיכויו של כל מבצע. שוויוניות תהא ואוריינטציה של חליפין ושל הדדיות.

שלב 3: אוריינטציה של הילד הטוב, של שבח והסמכה, של מציאת חן, ושל עזרה לזולת. קונפורמיות לדמויות סטריאוטיפיות של הרוב, או התנהגות טבעית בביצוע של תפקידים, ושיפוט על פי הכוונות.

שלב 4: אוריינטציה של קיום הסמכות והסדר החברתי. אוריינטציה של „עשיית החובה“, של הפגנת כבוד לסמכות, ושל קיום הסדר החברתי לשמו. הענקת חשיבות לציפיות המוצדקות של הזולת.

שלב 5: אוריינטציה לגאליסטית (=חוקית) חווית. הכרה ביסוד שרירותי, או בנקודת זינוק, בכללים או בציפיות, למען הסכם. התוכה מנוסחת במונחי חווה. הימנעות כללית מפעולה נגד רצון הזולת או נגד זכויותיו.

שלב 6: אוריינטציה של המצפון או של העקרון. אוריינטציה לא רק כלפי כללים חברתיים שהוטלו עליו, אלא גם כלפי עקרונות בחירה, הכוללים פניה אל האוניברסאליות ההגיונית ואל העקיבות. אוריינטציה של המצפון, כמפעיל וכמכוון, ושל כבוד ואמון הדדיים.

2 הערך המוסרי קשור בביצוע תפקידים טובים או נכונים, בקיום הסדר המקובל ובהיענות לציפיות של הזולת.

3 הרמה המוסרית טמונה בקונפורמיות ה„אני“ לסטנדרטים, לזכויות או לחובות משותפים, או לכאלה היכולים להיות משותפים.

התפתחותן של רמות השפיטה המוסרית ברמה הראשונה, שהיא הרמה הקדם-קונבנציונאלית (1-7 שנים), מצוי הפרט בהתפתחותו הנפשית והחשיבתית כשהוא מרוכז בתוך עצמו. המציאות נקלטת על ידו בצורה ייחודית, כשהיא מכוונת לצרכיו. לכן, יש והיא מעוותת על ידיו, כדי לספק את משאלותיו. הוא יכול לסלף את האמת בלא כל כוונה רעה. כללי האמת והשקר, הטוב והרע, נתפסים כלשונם, אך לא כרוחם. חשיבתו המוסרית היא הטרונומית.

בהיעדר אוטונומיה לכללים, הרי שהם תלויים בצרכיו ובתוצאות הפיסיות או במונחים של כוח פיסי של אלה שמוסרים לו את הכללים ואת הסמלים של הטוב ושל הרע, (פיאז'ה, 1969). במחקרנו זה, הלכנו בעקבות ברוך (1972) וקראנו לרמה זו, בשם הרמה האינ-טרנסנטית. היא מתאפיינת בחשיבה ובשפיטה על בסיס אינטרסנטי, והיא מכוונת על ידי גורמים חיצוניים (מורה, הורה, שוטר). בתהליך ההתפתחותי התקין, מתאים שלב זה לגילאים אחד עד שבע שנים. הילד הקטן פועל כשהוא מושפע מעולמם של המבוגרים.

הורר העולם המבוגר מחייבות אותו, משום היחס המיוחד שיש לו כלפיהם (פיאורה, 1940; פלדמן, 1977). הילד מציית להוריו ולמבוגרים המשמעותיים לגביו (גננת, מורה), ציות שהוא חיצוני. לציית לעולם המבוגרים מסמל עבורו את ההתנהגות הטובה. ציותו של הילד נובע מרגש הכבוד המהול מחיבה ומפחד שיש לו כלפי הוריו והמבוגרים המשמעותיים. המוסר הילדותי אינו מוגע איפא, מכוח פנימי, אלא מאותם כוחות חיצוניים המפעילים ומשפיעים עליו. מוסר זה הוא משום כך מוסר הטרונומי, והוא מוביל אותו להתנהגות דיפרנציאלית. המבוגר דורש ממנו לדבר אמה ואכן, כשהוא נוהג כן אין זה מחייב אותו להיות דובר אמת גם כלפי אחיו או אחותו, שהינם בני גילו. התיחסותו של הילד אל בן גילו אינה דומה לתייחסותו למבוגר, היא נעדרת יראת כבוד, והיא חסרה תחושה של הדריות. לעומת זאת, כלפי המבוגר, יחסו של הילד הוא יחס חד-צדדי, חיצוני, הנכפה עליו מכוח התחושה שיש לו כלפי המבוגר.

עד גיל שלוש שנים מגלה הילד התפתחות מוטורית מואצת, המשפיעה על משחקיו. הוא מחקה את הסביבה, ופועל ומתנהג בהתאם לאותן התבניות שהוא קלט. הוא משחק הפקידים של אבא, אמא, גננת, וכו'. בפועל להתנהגות ייחודית זו או אחרת, הוא מציין לא פעם שכך אמרה אמא, או כך אמרה הגננת, או כך הן עושות. ההתנסות הסנסור-מוטורית משפיעה על הליכי חשיבתו, על אופני שפיטתו, ומכאן גם על התנהגותו. בשלב זה של התפתחות הילד, מחשבתו היא אינטואטיבית והוא אינו מסוגל להבין יחסים של סיבה ותוצאה.

אגוצנטריות הילד מודגשת מגיל שלוש ואילך. הוא משחק עם עצמו, מדבר אל עצמו, ואף כאשר הוא משחק עם ילדים אחרים, הרי שהוא עושה זאת בלבדיות, במשחק עם עצמו. בגיל זה מבין הילד את חשיבותם ואת

עצמתם של המבוגרים. הם המנחים והם המכוונים את התנהגותו, מגשימים או דוחים את בקשותיו ואת משאלותיו. לידו, המבוגרים הם הקובעים את החוקים ואת נורמות ההתנהגות. להישמע למבוגרים מוכה בשכר, בפרס, במילה טובה, ואילו הפרת החוקים כרוכה בסנקציה (עונש). עשיית מעשים רעים מובילה לעונש, ולכן אם אינו נענש, משמע שלא עבר עבירה. הוא מציית לחוקים מתוך פחד שמא ייענש. פחד זה מוסיף ללוות את הילד גם בגילים מאוחרים יותר. לפחד זה נועד תפקיד חשוב בתהליך ההתניה. בכך דנים מתקריהם של רבים וביניהם אייזנק (1953, 1969, 1976, 1977), איבס ואייזנק (1975), ומדניק (1977, 1978). מעשים טובים גוררים את הילד לצפות לתגמול חיובי, ואולם ציפיה זו הולכת ודועכת עם ההתבגרות. בדרך כלל, בפתח גיל ההתבגרות, מבין הילד כי „שכר מצווה מצווה“; לאמור, הגמול למעשה הטוב הוא המעשה עצמו, ולכן אין לצפות תמיד לגמול חיצוני. מהאמור עולה, כי בתהליך ההתפתחות, השלב ההטרונומי המאופיין בחשיבה ובשפיטה אינטרסנטיות, מתאים לגיל הרך. ילדים בגיל מבוגר יותר, שעדיין מונחים על ידי תהליך חשיבתי ושפיטתי זה, עלולים לגלות התנהגות בלתי תואמת את גילם, ולהיות אף סוטים בהתנהגותם מהצו הנורמטיבי. התפתחות לעבר השלבים השפיטתיים הגבוהים יותר, אינו חייב לנתק את הפרט מתהליכי חשיבה אינטרסנטית. אולם, ככל שהפרט מטמיע בתוכו את שלבי החשיבה והשפיטה הגבוהים יותר, רמתו המוכרית תהיה גבוהה יותר, והשימוש ברמה ההטרונומית-אינטרסנטית, תהיה שכיחה פחות.

לפי קולברג, נחלקת הרמה הראשונה לשני שלבים, ולכן ניתן להבחין ברמה זו הפרה-קונבנציונאלית, התפתחות מהשלב הראשון (גילאים 1-3 שנים) המאופיין, כאמור, בציות מתוך פחד מעונש, לעבר התפתחות אל השלב

השני (גילאים 3-7 שנים), שבה האורינוטציה החשיבתית והשפיטתית של הילד עוברת מציות חיצוני לעבר חיפוש אחר ההדונים. בשלב זה הוא מונחה על ידי הכלל, שהמעשה הנכון הוא זה שבסופו יועיל לפרט. יחסים תקינים בין הפרטים הם אלו המועילים להם, שכן הם מבוססים על "קת ותן". יחסים הם טובים אם הם כדאיים. הילד אינו נשמע רק לסמכות, אלא גם לאלה שתהיה להם מהם תועלת.

ככל שהילד מתקרב לגיל שבע, הוא נעשה ער לעובדה שעולם המבוגרים אינו עולה של "כל יכול". מתערערת התפיסה של אומניפוטנציה (כל יכולים) ושל אומניסצינציה (כל יודעים), שהיתה לו כלפי המבוגרים. סמכותם מתערערת בעיניו באותם החומים והענינים שהוא רואה דרך להתחמק מהם. תחושת "הכדאיות" גוררת אותו לשתף פעולה עם בני גילו. יחסיו עימם הולכים ומתפתחים וכן עם בני סביבתו. על סמך אותה "כדאיות" ועל בסיסה מתפתחת בו תחושת השוואה (חיפוש אחר השיוויון), וכן נוצר התהליך המוביל להדדיות. הוא רואה את עצמו, בתהליך איטי ומתפתח כשווה לאחרים. הוא מתחיל לדרוש את מה שנותנים לאחיו ולאחיותיו הגדולים או הקטנים ממנו: "למה להם מותר ולי אסור..." מתפתח בו ההגינות באופן היתודי לגיל זה: כולם שווים... מגיע לאחרים מה שמגיע לי, אך גם מגיע לי מה שהגיע להם וזאת ללא דיפרנציאציה של גיל, סטאטוס וכדומה. תחושת שוויון זו, גוררת בעקבותיה עלייה במטחון וירידה בפתח מפני הסמכות ומפני העונש היכול לנבוע ממנה.

מתבגרים ומבוגרים לא מעטים, הנותרים ברמת שפיטה זו, שבה הליכי החשיבה והשפיטה מונחים בעיקר על ידי האינטרסנטיות, וההדדיות הכדאית והנעדרת דיפרנציאליות, עלולים לנהוג בדרך לא מוסרית. אוכלוסיה מתבגרת ומבוגרת זו נתונה להשפעה מוערת

מפני הפחד מהסמכות ונש שיוכל לנבוע ממנה. לא יפלא איפוא, שהלך מחשבה זה אופייני לאוכלוסיה עבריינית. מהאמור, אין להסיק שפרטים המצויים ברמה זו ייטו לעולם העברייני, כי האלטרנאטיבות לעולם זה קיימות, בלא שיאלצו להתנגש עם החוק הכתוב ולהיכלל במסגרת העבריינית. העבריינות מעידה על השגת הרמה הקונבנציונאלית (רמה 2, שלבים 3, 4). מתבגרים ומבוגרים הנמצאים ברמת השפיטה הנמוכה, האינטרסנטיות (קדם קונבנציונאלית), נמנעים מהתנהגות עבריינית גלויה מטעמים שונים: השתייכות משפחתית, פחד, חישובי תועלת, היעדר הודמנויות מתאימות, הרגלים התנהגותיים או הרגלים המתבססים על "מצוות אנשים מלומדה". בני אדם הבאים מרקע שלילי, העשיר בגורמים חברתיים מכבידים או/ו העמוסים בבעיות נפשיות קשות, נוטים ממילא להתנהגות סוטה, אך אם תתווסף עליהם רמה מוסרית לא בשלה, תעלה השכיחות של הופעת התנהגות זו.

השלב הקונבנציונאלי, (7-11 שנה) מתאפיין בהתפתחות ההכרה הקוגניטיבית, המביאה בעקבותיה למודעות נפשית של הזולת. הילד משווה את עצמו אליהם. הוא מתייחס גם אל התנהגותם של הילדים בני גילו, וגם אל זו של המבוגרים. הוא מבקר אותה, ולעיתים אף מתאכזב ממנה. נוצרת בו התחושה של צדק ושל אי צדק. מעשיהם של האחרים נתפסים ונשפטים על ידו כשהדגש הוא על פי הכוונה. הילד בגיל זה נעשה יותר אמפתי לסביבתו ורגיש להתלטות של בני קבוצתו. שיתוף הפעולה המתפתח בו הינו פועל יוצא מהתפתחות יכולתו לתאם בין העמדות השונות, בהן הוא נתקל בסביבתו. יכולתו הקוגניטיבית היא לעורר לו, והיא

המציאת את ההתוותה של האוטונומיה האישית. הילד עובר בשלב זה מרמה של מוסר אינטואטיבי-הטרונומי (השלב הקדם-קונבנציונאלי) למוסר של הדדיות באמצעותה של האוטונומיה האישית המתהווה בו. לא עוד ציות חיצוני, אלא ציות מתוך תחושה של הסכס, של הדדיות, ושל רצייה משותפת. מודעותו של הילד לזולת, ערשה אותו לבעל מוסריות פנימית. בגילים אלה חשובה לילד דעתם של חבריו עליו ועל התנהגותו. הוא זקוק לאישורם של חבריו על התנהגותו, והוא מתחזק מעידודם החיובי. הוא חש מחוייבות מסוימת כלפיהם, והיא אשר מניעה אותו בהתנהגותו. אם בשלב הקודם היתה התנהגותו מונחית, בין היתר, מפחד המבוגרים, הרי בשלב זה, היא מונחית פחות מפחד זה ויותר מתחושת החובה. כאשר הוא מפר את החוקים הוא כבר חש אשמה, האגו-צנטריות שלו מצמצמת לטובת ההתחשבות בזולת ולהתחשבות בקבוצה. הוא נעשה קונפורמי לקבוצה. הוא רגיש כלפי הסדר והסדר החברתי, וכן כלפי החלטות הקבוצה, והוא חש מחוייבות ונאמנות לחוקיה. ככל שגובר שיתוף הפעולה עם הקבוצה, כן גדלה מודעותו לזולת, ומתגברת בו תחושת האח-ריות לכלל. מתפתת בו במקביל רגש הכבוד, המחייב אותו להתנהגות ההולמת את קבוצתו. הוא חש מחוייבות של נאמנות כלפי חבריו, כלפי קבוצתו הרחבה יותר, וכלפי חוקיה, וגם כלפי החוקים החלים על הכלל. הכלל חשוב בעיניו, והוא מחייב אותו. (פיאז'ה, 1932, 1940; קולברג, 1964; קאיי, 1968; בול, 1969; פלדמן, 1977; דוסקא, 1977; גליקסון, 1978; הופמן, 1980.) שיפוט מוכתב על ידי הצרכים ההברתיים כפי שהוא חש אותם. הוא מוותר לטובת הכלל, ובכך הוא משיג תחושה של עילוי עצמי.

המציאת את ההתוותה של האוטונומיה האישית. הילד עובר בשלב זה מרמה של מוסר אינטואטיבי-הטרונומי (השלב הקדם-קונבנציונאלי) למוסר של הדדיות באמצעותה של האוטונומיה האישית המתהווה בו. לא עוד ציות חיצוני, אלא ציות מתוך תחושה של הסכס, של הדדיות, ושל רצייה משותפת. מודעותו של הילד לזולת, ערשה אותו לבעל מוסריות פנימית. בגילים אלה חשובה לילד דעתם של חבריו עליו ועל התנהגותו. הוא זקוק לאישורם של חבריו על התנהגותו, והוא מתחזק מעידודם החיובי. הוא חש מחוייבות מסוימת כלפיהם, והיא אשר מניעה אותו בהתנהגותו. אם בשלב הקודם היתה התנהגותו מונחית, בין היתר, מפחד המבוגרים, הרי בשלב זה, היא מונחית פחות מפחד זה ויותר מתחושת החובה. כאשר הוא מפר את החוקים הוא כבר חש אשמה, האגו-צנטריות שלו מצמצמת לטובת ההתחשבות בזולת ולהתחשבות בקבוצה. הוא נעשה קונפורמי לקבוצה. הוא רגיש כלפי הסדר והסדר החברתי, וכן כלפי החלטות הקבוצה, והוא חש מחוייבות ונאמנות לחוקיה. ככל שגובר שיתוף הפעולה עם הקבוצה, כן גדלה מודעותו לזולת, ומתגברת בו תחושת האח-ריות לכלל. מתפתת בו במקביל רגש הכבוד, המחייב אותו להתנהגות ההולמת את קבוצתו. הוא חש מחוייבות של נאמנות כלפי חבריו, כלפי קבוצתו הרחבה יותר, וכלפי חוקיה, וגם כלפי החוקים החלים על הכלל. הכלל חשוב בעיניו, והוא מחייב אותו. (פיאז'ה, 1932, 1940; קולברג, 1964; קאיי, 1968; בול, 1969; פלדמן, 1977; דוסקא, 1977; גליקסון, 1978; הופמן, 1980.) שיפוט מוכתב על ידי הצרכים ההברתיים כפי שהוא חש אותם. הוא מוותר לטובת הכלל, ובכך הוא משיג תחושה של עילוי עצמי.

המסר הרצוי לפי הגישה המונקציונאליסטית

דירקהיים (1895) דרש מחברי הקבוצה, כי יקבלו על עצמם להיות סולידאריים לקבוצה. הם חייבים במשמעת ובקבלת מרות, וכן נדרשת מהם עקיבות וסדירות בהתנהגותם. חשיבה והתנהגות בהתאם לאינטרס הקבוצתי מחזק את הסולידריות החברתית, ובכך מתהווה החוסן החברתי, המעניק לפרט חוסן אישי. הפרט חייב להפנים את כללי החברה ואת מוסכמותיה, עד אשר יהפכו למערכת כללים

אישית פנימית, שתביא את הפרט להחנהגות קונפורמית. מצב כזה, ייצור חברה שבה ישרור הסדר ותהיה הקביעות, שסופה להבטיח לפרט את הבטחון הבסיסי לו הוא זקוק. האינטרס הקולקטיבי מבטא, לדעת דירקהיים, את אורח החשיבה וההתנהגות המוסריים. ברור שגישה קולקטיביסטית זאת, שכלליה וחוקיה נובעים מהחברה עצמה, עלולה לאפשר התפתחותה של חברה לא מוסרית. בהינתקות בני הקבוצה מן העקרונות המוסריים האוניברסאליים יש, לדעתנו, סכנה גדולה לפרט ולקבוצה כאחד. דירקהיים סבר שהחברה היא המקור למוסריות, והיא בונה ויוצרת את מצפונם של היחידים, לכן יש לחנך את הפרט לקונפורמיות. שלושת היסודות של ההתנהגות המוסרית הם, לדעתו: משמעת, התקשרות לקבוצה, ועצמיות. לדבריו, (א) על החברה לחייב את הפרט למשמעת, וכך תמנע ממנו לפעול על פי דחפיו האישיים. היא תמציא לו את הפתרונות לבעיות, ותנחה את התנהגותו. המשמעת גם תגן על הפרט מפני השתעבדותו ליצריו שלו; (ב) הפרט חייב להתקשר לקבוצה ולפעול בה בדרך השיתוף. יש לאהוב את הקבוצה (המשפחה, העם, האנושות) ולפעול למענה. על הפרט להזדהות עם הקבוצה ולפעול למענה מתוך רצייה אישית; (ג) התקשרותו של הפרט לחברה חייבת להיות מלווה בתהליך הכרתי של עצמיות. לא נדרשת מהפרט צייתנות עיוורת לחוקי החברה, אלא קבלה של המערכים הנורמטיביים מתוך הכרה. קבלה על דרך ההגיון. הפרט מחליט לקבל את חוקי החברה מתוך ידיעה אישית ובדרך הכרתית. (עיין גורביץ, 1937; דאווי, 1960).

קולברג (1980; עמ' 66) מדגיש כי עקרון מוסרי הוא לא רק כלל לפעולה, אלא גם נימוק לפעולה. כבר אפלטון טען, כי הדבר העושה פעולה לטובה הוא היותה פעולה מודרכת על ידי ידיעת הטוב. לדעתו, פעולה אמיצת לב המבוססת על אי-ידיעת הסכנה, אינה אמיצת לב; מעשה צודק, המבוסס על אי-ידיעת הצדק אינו צודק, וכדומה. הטוב הוא הצדק, והצדק הוא כל שפעולתו ותולדתו מבטאות זכויות אנוש שוות, המעגנות את ערכי היסוד לזכויות היחיד. ידיעת הטוב אין בה די, אלא אם כן היא נתפסת במובנה המקראי. הידיעה הנדרשת היא פנימית, הדוחפת לפעולה הצודקת. אין היא מכוונת לחוקים מפני שהם כאלה, אלא היות והם יונקים מעקרון הצדק. ידיעה חיצונית אינה מביאה לידי פעולה צודקת, ואינה מבטאה מעורבות מצפונית. ההתפתחות לעבר השפיטה המוסרית הינה תולדה מתהליך ההתפתחות הקוגניטיבית. לדעת פיאווה (1932), הלוגיקה היא מוסריות המחשבה, כפי שהמוסריות היא הלוגיקה של ההתנהגות המעשית. בתקופת ההתבגרות (מגיל 12 ואילך), עובר הפרט משלב החשיבה הקונקרטית לשלב החשיבה הפורמאלית, שעיקרה עיסוק במופשט. הנער

הגבוהה יותר, היונקת מכו, המוסר המוחלט. השלב המוסרי לפי פיאווה, קולברג ואחרים, מתבטא במסוגלותו של הפרט לשיפוט על פי אמות מידה של צדק מוחלט. הצדק הוא הערך המרכזי המבטא זכויות אנוש שוות ואוניברסאליות. הצדק אינו מבטא סדרת כללים, אלא עקרונות מוסר. ההבדל בין הכלל לבין העקרון מתבטא בכך, שכלל ניתן להפר בשעה שהוא מתנגש בעקרון הצדק. חיי אדם הינם מעוגנים ומקודשים. הכלל הוא שאסור להרוג את הוולת. הוולת לחיות ולאפשר לזולת לחיות, הוא פועל יוצא מהעקרון הבסיסי היונק מעקרון הצדק. אף על פי כן, מותר להפר כלל זה של קדושת החיים, כאשר אדם משכים להרוג את מי שבא להורגו.

השפיעה המוסרית התקינה

בתהליך ההתפתחות התקין עובר הפרט מרמה חברתית סוציונומית זו לרמה המוסרית

השיפוט הלא מצפוני

מייצג את השיפוט האגוצנטרי, האינ-טרסנטי, המבוסס על שיקול הדעת המונחה על ידי צרכיו האישיים והצרים של האדם. כל האמצעים כשרים להשגת המטרה. "ה,אני" של האדם, לאמור הוא עצמו, קובע את החוק ומחליט מהו הטוב ומהו הרע. סוג שיפוט זה מקביל לשיפוט ההטרונומי, הקדם-קונבנציונאלי של קולברג (1975), לשלב הקדם-אופראציונאלי (=ההטרונומיה) של פיאז'ה (1932, 1969), ולתיאור השלב ההטרונומי (הפחד כגורם לציות) של בול (1969). בעבודתנו, יקרא שיפוט זה שיפוט אינטרסנטי.

השיפוט האפקטיבי

הוא השיפוט המוסרי. שיפוט זה מבוסס על ראיית האדם כמרכו ההוייה החברתית, ועל תפיסת ערך הצדק כעומד מעל כל ערך או מעל כל צורך קבוצתי או חברתי אחר. ברוך סובר, כי שיפוט זה מבוסס "על ידי הרגש לאנושיות האוניברסאלית". האדם באשר הוא אדם זכאי להתייחסות של צדק, בלא הבדל גיל, גזע, דת, וכד'. השפיטה מלווה, "בתחושה העמוקה שההסדרים החברתיים נועדו לשרת את הפרט שבחברה", ואינם מהווים מטרה לעצמם או אמצעי להיטיב עם קבוצת עלית זו או אחרת. היושר, הנאמנות, הצדק והחסד הוכרים יחדיו ומנחים את הליכי השפיטה. שפיטה שכזאת, תואמת את שלב השיפוט האוטונומי של קולברג (1975) ובול (1969), ואת שלב האופרציות הקונטיביביות של פיאז'ה (1932, 1969).

השיפוט לפי רוח החברה

מוכתב על ידי הצרכים של האדם, המונחים על ידי ה"צווים" החברתיים והמידיים. הפרט שופט כשהוא מונחה על ידי תהליכי חשיבה

עמו, בנושאים עיוניים, באיתור העקרונות שמאחורי החוקים והכללים. הוא ביקורתי ומורד במוסכמות. הוא בוחן את עצמו ואת זולתו. חשוב לו למצוא את ההגיון המנחה של כללי ההתנהגות. החוקים מקובלים עליו בשעה שהם נובעים מעצמיותו החשיבתית שלו. הוא זקוק לתהליך הפנימי, המעניק מימד של עומק לחשיבתו המוסרית.

התפתחותו המוסרית מאופיינת, משום כך, על-פי בול (1969), ביצירת "אני אידיאלי" המכוון את ה"העצמי המוסרי", ויצרת בו תחושה של הצדק האוניברסאלי. ככל שהפרט מתבגר ומתפתח בכיוון זה, הרי ששפיטתו המוסרית תודרך על ידי תהליכים פנימיים אוטונומיים, וחשוב שאלה יגיעו לרמה הגבוהה המכוונת על ידי עקרון הצדק המוחלט ולא היחסי.

רוב בני האדם, נותר בשלב הסוציונומי, כשתהליכי שפיטתו והתנהגותו מוגיחת מהתנאים ומהסנקציות החברתיות. אצל בני אדם שהתנאים הסביבתיים סייעו להתפתחותם, והם הגיעו לרמה האוטונומית המבטא שפיטה מוסרית, הופכים החוקים היונקים מהצדק להיות חלק מישותם. הם מונחים בהתנהגותם על ידי מצפונם, וברי ששפיטתם המוסרית תכונם ברוב הליכותיהם. פרטים אלה לא יוכלו להיות עבריינים, אלא אם כן מעידה של שגגה הביאתם לכך.

תהליכי השפיטה לסוגיהם

ברוך (1972) העיר בהרחבה על מורכבותו של תהליך השפיטה. אין הוא רק מורכב מאותם שלבים ראשוניים שתוארו, אלא מתווספים עליהם תהליכי שפיטה שהאדם סוגל לעצמו, בתהליך התפתחותו, בדרך ההתניה והחיקוי, מסביבתו הקרובה ומהתנסותו תאישית. ברוך (1972) הציע להבחין בסוגי השפיטה הבאים:

ושפיטה אלה, וסובר כי הנהוג החברתי או ביטויים המבטאים את צרכי החברה ודרישותיה, הם העקרון העליון. שיפוט זה מציג, לדברי ברוך, מערך של אגואיזם על בסיס חברתי, בניגוד לאגואיזם האישי המכתיב את השפיטה האינטרסנטית. אגואיזם זה המונחה על ידי הרוח החברתית מביא לשפיטה בענינים הנוגעים לפרט כפי שהחברה היתה מצווה לנהוג.

סוג שיפוט זה מקביל לשלב השיפוט הסוציונומי-קונבנציונאלי של קולברג (1975). לשלב האופרציות הקונקרטיות של פיאווה (1932, 1969), ולשלב הסוציונומי של בול (1969).

השיפוט על ידי אישור העוכרה

הוא „היעדר שפיטה“. דרך שיפוט זו מציינת היעדר שיפוט אישי פנימי. על פיה, הנהוג הקיים הוא המנחה את השיפוט. „בצורת שיפוט זו, חסרה לאדם החוושה שמתקיים בו עימות של ערכים או של צרכים אנושיים או חברתיים“. שיפוטו נטול חיות אישית, והוא מונחה על ידי ריטואליות מחשבתית והתנהגותית. בדרך כלל, מעידה צורת שיפוט זו על ניכורו של האדם מסביבתו, או על איפיון פאתולוגי באישיותו. פיאווה, קולברג, בול ואחרים אינם דנים בתהליך שיפוטי זה. לסברתנו, יש ודרך שיפוט זו מופיעה כתוצאה מתסכול פנימי, עקב לחצים חיצוניים חזקים. תגובתו של הפרט היא, שבתנאים אלה כמו בצבא, בבית הספר, וכד', הוא חש כי „ככה זה“. בעבודתנו, תוגדר צורת שיפוט זה כ„היעדר שפיטה“, והיא באה לציין הימנעות משפיטה מן הסיבות האמורות לעיל.

השיפוט כפיל הערך

בצידם של תהליכי השיפוט הקודמים מתווסף תהליך השיפוט כפול הערך. כשיפוט זה מעמת האדם, זה בצד זה וזה

כנגד זה, פקטורים שונים ומגוונים, כגון צרכים אישיים כנגד צרכים חברתיים, ללא יכולת של הכרעה ביניהם. לעיתים קרובות משקפת צורת שיפוט זו את מצבם של אנשים הנתונים בעימות עם חובותיהם המוסריות בלא יכולת של הכרעה. הם מייצגים בתהליך שיפוטם את שני התהליכים השפיטיים ואינם מכריעים ביניהם.

חמשת צורות השפיטה מאפשרות לעמוד הן על הפרופיל השפיטתי של האדם, כשמועמדות בפניו דילמות שונות ומגוונות, והן על הקשר בין פרופיל זה לבין גורמים אחרים. הפרופיל השפיטתי מצביע, איפוא, על שכיחות השימוש בכל אחת מצורות השפיטה, וכן הוא מאפשר לנו, בין היתר, גם לעמוד על רמת שפיטתו של הנבדק.

הפרופיל השפיטתי והערפת שיטתי של ברוך

בעקבות ברוך (1972), העדפנו לבחון במחקר הנוכחי את אופני השפיטה לאמור, את שקראנו הפרופיל השפיטתי, בקבוצות נבדקים למיניהם, מאשר לבדוק רק את רמת השפיטה של האדם. רמת השפיטה, אינה מייצגת את מורכבותה של שפיטת האדם ואת שכיחות השימוש בה, ובמיוחד, כאשר הוא עומד בפני דילמות מגוונות. הפרופיל השפיטתי מביא את שכיחות השימוש באופני השפיטה השונים של אותו הפרט או של אותה הקבוצה. שכיחות השימוש באופן השיפוטי המסויים (מוסרי, כפול ערך וכו') יבוטא באחוזים. נראה לנו, כי ימצאו פרטים או קבוצות שעל אף השכיחות השווה של שיפוטם המוסרי, בכל אופן, תהא התנהגותם מוסרית או אף לא מוסרית. לאמור, אין די באותה רמה של שיפוט מוסרי כדי לאפשר לנו לנבא את טיבה של התנהגותם. יתר על כן, קולברג מתעלם מעובדת יסוד, שאוכלוסיות רבות מאופיינות ברמת שפיטה שאינה עוברת

לפי גישתו את הרמה השניה בשלבה הרביעי, (ראה לוח 1) וזאת רק משום היותם של פרטים אלו נתונים למערך דתי-אידיאלי מיוחד, המתנה את התנהגותם המוסרית בצו האלוקי, ולא בחוק אוניברסאלי. המוסר היהודי (וכן המוסר הנוצרי) יונק את מקורו מאלוקים. האלוקים אינו רק המקור להלכות החיים ולמשמעותם, אלא הוא גם המקור לכל העקרונות המוסריים והתפיסות המוסריות. לאדם יש חופש בחירה, וערך מעשיו נמדד בהתאם למידת חופש הבחירה שעמדה לרשותו. חופש הבחירה של האדם הוא פועל יוצא של תהליך התפתחותי המגיע לשיאו בהכרה השלמה בבורא העולם ובתורתו. הכרה זו מצעידה את האדם להודות עט מערכת שאינה תלויה בצרכיו או בצורכי חברתו, אלא יונקת מערכי הצדק האלוקי, כפי שהוא מובע בתורתנו. יסוד המוסר של תורת ישראל הוא ההידמות אל בורא העולם. ההכוונה לכך מצויה בספר דברים (י', כ'), "ובו תדבק". במסכת סוטה (יד, עמוד א) מבהיר רבי חמא ברבי חנינא את הרעיון: "מאי דכתיב אחרי ה' אלוקים תלכו", וכי אפשר לו לאדם להלך אחרי השכינה, והלא כבר נאמר: "כי ה' אלוקיך אש אוכלה הוא". אלא להלך אחר מדותיו של הקדוש ברוך הוא. תהליך זה, מובהר על ידי משה קורדובירו (תומר דבורה, פרק א): האדם צריך להידמות לקונו על ידי כך, שהוא מסגל לעצמו את מידותיו של הקדוש ברוך הוא.

תורת ישראל הינה תורה של מצוות, ומוסר התורה מונחה על ידי המצוות. האלוקים מתגלה לאדם כרשות המצווה, ותהליך ההתפתחות הוא מקיום הצו כחיצוני, לקיום הצו מתוך הודות עמוקה, או מתוך התפתחות שתוביל לאותה רמת שפיטה אוניברסאלית. חכמי ישראל מדגישים בפנינו את העובדה, שאבות האומה קיימו את מצוות התורה עוד בטרם חויבו בהם: מצינו, שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה,

שנאמר, "עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרותי, מצוותי, חוקותי ותורתי" (סוף מסכת קידושין). התפתחות המוסרית הובילה אותם לאותה רמה המובעת בתורה. אברהם גבחר על ידי האלוקים בשל כך: "כי ידעתיו, למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו, ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית, יח, פסוק ט). התפתחות זו אצל האבות הינה, לדעתנו, גילוי של מוסר אוטו-נומי, לאמור למוסר הנובע מן האדם, מהתפתחות. התפתחות זו, הביאה את אברהם מהתרכזות בעצמו על פי טבעו (התרכזות מסביב לצרכיו שלו), אל שפיטה המתחמטת לסביבתו, וממנה אל חיפוש הערך העליון, האוניברסאלי, שינחה אותו. רבי שמעון ברי-יוחאי מציין זאת באומרו: אב לא לימדו, רב לא היה לו לאברהם; מהיכן למד את התורה? אלא זימן לו הקדוש ברוך הוא את שהי כליותיו כשני רבנו, והיו הן גובעות ומלמדות לו חכמה (ברכות סא, עמוד א). בפסיקתא רבתי (פל"ג דף קנ עמוד א) נאמר: "אברהם עמד ונתחכם מאליו". התהליך היה התפתחותי ופנימי. לעניות דעתנו, ציינו חכמים את התהליך האוטונומי הזה בהביעם את המחשבה, כי רוב משפטי התורה גם אילו לא היו מצווים על ידי בורא עולם, הם היו נכתבים בדיון, באמצעותה של החשיבה וההתדעה האנושית. "את משפטי תעשר" (ויקרא, פרק יח פסוק ד), אלו גזלות, עריות, קללת השם, שפיכות דמים — אילו לא נכתבו, בדיון היה לכתובן (עין מסכת יומא טו, עמוד ב).

בתהליך ההתפתחות קולט הילד הדתי, בראשית הווייהו, את הצווים הדתיים והמוסריים כציוותים חיצוניים, אך התחבטותו בהם היא אחד הגורמים היוצרים את התהליך הדינאמי המובילו לתהליכי שפיטה פנימיים ועמוקים יותר. בתהליך הסופי של התפתחות זו יכול להגיע האדם הדתי אל ההכרה הפנימית, המונחית ממערכת ערכית אוטונומית. ברור כי בני אדם אחרים מונחים בדרך

הורכב מאוכלוסיות מגוונות ושונות ולא רצינו שהשפעות אלו יטו את התוצאות. הדילמות שבנינו על סמך שיטתו של ברוך, הועברו הן על ידי והן על ידי אחרים (שתי אסיס-טנטיות) לאוכלוסיות מגוונות, ולא נמצאו בבדיקה מקדימה השפעות מטות שכלול.

לכסוף, קולברג, וכן אלו שעבדו לפי המבחן של תשע הברירות שלו, נקטו בשיטה הקלינית של פיאז'ה. לאמור, הם הציגו שאלות לכל נבדק ולפי תשובותיו התקדמו בהמשך שאלות-חיהם. משום כך, המכשיר של קולברג, אינו אחיד והוא מקשה על הסקת מסקנות בעלי משמעות סטטיסטית רגילה. אנו עסקנו באוכלוסיות גדולות והסקת המסקנה הסטטיסטית היתה חשובה לנו. מכל האמור לעיל, הפדפנו לעבד את „מבחן הצדק“, כפי שהוצע על ידי ברוך, ולהסיק, באמצעותו, תשובות להשערותינו. עיבדנו שש עשרה דילמות, כפי שיובהר בהמשך, שהיוו הזמר שפיטחי לנבדק-קים. אין ספק, כי-גישתו של קולברג חשובה מאוד, בפיתוח המדדים ההכרתיים וכן ביצירת התנאים המוקדמים לחינוך מוסרי אוטונומי, ולזאת עוד נשוב בהמשך דברינו, אך עניינינו לא היה רק בזה, ואף משום כך העדפנו לבחון את אופני השפיטה ולקבל פרופיל שפיטחי ממוצע של הנבדקים. פרופיל זה, איפשר לנו לקבל את שכיחות השימוש בכל אחד ממרכיבי השפיטה שנבחנו, וכך התקבל פרופיל השפיטה האישי וכן פרופיל השפיטה הקבוצתי.

האוכלוסיה

האוכלוסיה הורכבה משלושה מדגמים כדלקמן:

א. האוכלוסיה העבריינית. אוכלוסיה זו כללה: 46 אסירים מבוגרים (מכלא רמלה) ו-36 עבריינים צעירים (ממוסד מצפה-ים).

שהיא תיאונומית ולא אוטונומית, ולא רק אליהם התכוון כנראה, קולברג. גם לגבי אלה שלא הגיעו לקיים מצוות אלא בדרך התיאור-נומית, אנו מוצאים את התייחסותם התיובית של חכמים כלפיהם. במאמרו של רבי חנינא במסכת קידושין (לא, עוד א) נאמר: „גדול מצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה“. השלב התיאונומי הוא הגנתי במהותו ומונע חריגה מהצו הכתוב. גישתו של רבי חנינא יש בה כדי לעודד את מקיימי המצוות גם אם לא הגיעו לשלב האוטונומי של קבלת מצוות מתוך התפתחות פנימית עצמית. מגבלה זו, במיוחד כלפי הראשונים, העולה ממשנתו של קולברג והמונעת איבחון עדין יותר, עלולה להטות את התוצאות לגבי ציבור שלם, ביחסה לו רמה מוסרית שאינה נאותה.

ענין נוסף מביא אותנו לבחור בחלוקתו של ברוך. משנתו מדגישה את החשיבות של ההתפתחות הריגושים בתהליכי השפיטה המוסרית. גישתו ההכרתית מבנית של קולברג רואה בהכרה גורם עיקרי ואילו הריגוש איננו אלא גורם משני, ולסברתו, הוא אינו ממלא תפקיד מכריע בקביעת התנהגות המוסר-רית. ועוד, קולברג מדגיש את תהליכי ההגיון והשכילה Reasoning בלא לעמוד על חלקה של ההרגלה, של ההתניה ושל הריגוש. תהליכים אלה, בחלקם, נתפסים על ידו ככלולים בתהליכי השפיטה הקוגניטיביים. נראה לנו, כי התעלמות חלקית זו של קולברג, מחסירה מימד חשוב מתהליך ההתפתחות המוסרית. לעומת זאת, במשנתו של ברוך, קיימת התייחסות למעורבות של המנגנונים הריגושיים בתהליכי השיפוט הקוגניטיביים. סיבה נוספת להעדפת סולמו של ברוך קשורה בשיקולים מתודולוגיים. הוברר, כי המבחן עם תשע הברירות של קולברג כניב תוצאות גבוהות יותר, ככל שרמת המשכל של הנבדק גבוהה יותר, וככל שאוצר המילים שלו עשיר יותר. כמו כן קיימת השפעה של מין הבוחן. המדגם שלנו

האוכלוסיה הבוגרת נבחרה באופן אקראי, ואילו האוכלוסיה הצעירה כללה את כל נערי המוסד.

4. שלושים ותשעה רבנים צבאיים (מילואים) כל הגשאלים היוו קבוצה של רבנים המשמשים כרבנים צבאיים במסגרת שירות המילואים שלהם.

הערה: חשוב לציין, כי כל הנבדקים בשלושת הקבוצות, (ניסוי, ביקורת, השוואה) הסכימו להשיב על השאלונים ומילאו את השאלונים מתוך רצון חופשי. נוסף לציין, כי קבוצת ההשוואה היוותה מדגם גדול במיוחד, ומשום כך נלקח מקבוצה זו מדגם אקראי שהיה בן 127 נבדקים. התוצאות שהתקבלו ממדגם אקראי זה, הדומה בגודלו לאוכלוסיות הניסוי והביקורת, תאמו את אלו שהתקבלו מהמדגם כולו. העדפנו, מטעמים שונים, להביא בפני הקורא את התוצאות של קבוצת ההשוואה בשלמותה.

משתני הרקע הסוציודמוגרפיים של קבוצה זו מתוארים בלוח 2. (ראה עמוד 220).

כלי המחקר

1. שאלון פרטים סוציודמוגרפי: שאלון זה כלל שאלות על הרקע הסוציודמוגרפי של הנבדקים: מין, גיל, השכלה, ארץ לידה, מוצא אם ואב, מקום מגורים, מצב כלכלי, מקצוע הורים ומקצוע עצמי, דת, ודתיות (הגדרה עצמית). כמו כן כלל השאלון שאלות בדבר עמדות פוליטיות וערכים.

2. שאלון לביקורת הפרופיל העצמית: השתמשנו בסידרת שש עשרה הדילמות שהרכבנו על פי השאלות של ברוך (1972). הדילמות מתארות מצב המעורר התחככות מוסרית. לכל דילמה מוצעות חמש אלטרנטיבות של פתרון (ייתודי לשאלון שלנו) וכן אפשרות לאלטרנאטיבה שיטתית פתוחה. הנבדק חויב לבחור באחד מחמשת אופני

ב. אוכלוסיית ביקורת. אוכלוסיה זו כללה 31 מבוגרים ו-54 צעירים, אשר דמו לאוכלוסייה העבריינית במין (כולם זכרים); במוצא (70% מיוצאי המזרח ו-30% ממוצא אחר); ברמה כלכלית (מבינונית ועד נמוכה), בגודל המשפחות ההוריות (מחמישה עד שמונה ילדים), בהשכלתם ובהשכלת ההורים (6-10 שנות לימוד); במקצועות ההורים (פועלים פשוטים, שמשים במוסדות ציבור; פקידים ברמה נמוכה), ובודת (יהודים, כש-92% מהם חילוניים והשאר מסורתיים).

ג. קבוצת הניסוי. קבוצה זו הורכבה מ-364 נבדקים, השונים במשתני הרקע מקבוצת הניסוי ומקבוצת הביקורת. הנבדקים בקבוצה זו נבחרו מקרב אנשים שלהם עולם תוכני ותרבותי, חברתי וכלכלי שונה משתי הקבוצות הקודמות. הם כללו ארבע תתי-קבוצות כדלקמן:

1. שבעים ואחד בחורים מ"ישיבות ההסדר" (ישיבות הסדר הינן ישיבות גבוהות המאוכסות לסות בוגרי ישיבות תיכוניות, המשלבים לימוד תורה ברמה של ישיבה גבוהה עם שירות צבאי). המדגם הורכב משלושה מרכזים תורניים, שניים מהצפון, והשלישי ממרכז הארץ.

2. מאתיים ואחד עשר סטודנטים, מהם 100 בנים, 105 בנות ו-6 שלא מלאו את מפרט המיון. כל הסטודנטים שנבדקו אינם מהגרים מדיגם מייצג של הסטודנטים בישראל. הם נלקחו כולם מאוניברסיטת בר אילן; 125 מהפקולטה למשפטים, 57 סטודנטים מהמחלקה לקרימינולוגיה, 29 סטודנטים מהפקולטה למדעי החברה, הלומדים קרימינולוגיה כמקצוע משני.

3. ארבעים ושלושה מורים משתלמים

לוח 2

משתני רקע דמוגרפיים של אוכלוסיית ההשואה

דבנים צבאים (מלואים)		מורים		סטודנטים		תלמידי ישיבות גבוהות		הקבוצה	המשתנה
%	N	%	N	%	N	%	N		
69.4	25	84.4	38	78	142	78.6	55	ישראל	ארץ לידה
11.1	4	13.3	6	16.5	30	20	14	אירופה-אפריקה	
19.4	7	2.2	1	5.5	10	1.4	1	אסיה-אפריקה	
2.8	1	66.7	30	19.8	36	24.3	17	ישראל	מוצא אב
55.6	20	26.7	12	48.4	88	52.9	37	אירופה - ישראל	
41.7	15	6.7	3	31.9	58	22.9	16	אסיה - אפריקה	
5.4	2	60.9	28	25.1	46	34.3	24	ישראל	מוצא אם
54.1	20	26.1	12	44.8	82	41.4	29	אירופה - אפריקה	
40.5	15	13	6	30.1	55	24.3	17	אסיה - אפריקה	
0	0	62.2	28	14.3	26	20	14	שני ההורים ישראלים	מוצא הורים
50	18	26.7	12	37.9	69	38.6	27	שני ההורים אטכנוים	
41.7	15	6.7	3	28.6	52	21.4	15	שני ההורים מורחים	
8.3	3	4.4	2	19.2	35	20	14	הורים מעורבים	
32.4	12	24.4	11	38.5	70	30.4	21	גולד ראשון	כדר לידה
37.8	14	28.9	13	31.3	57	29	20	גולד שני	
13.5	5	15.6	7	18.1	33	20.3	14	גולד שלישי	
16.2	6	31.1	14	12.1	22	20.3	14	גולד רביעי ויותר	
100	39	34.9	15	96.5	167	100	71	יהודים	דת
0	0	65.1	28	2.3	4	0	0	נוסלמי	
0	0	0	0	1.2	2	0	0	דרוזי	
38.9	14	5.9	2	2.5	5	9.9	7	חרדי	הנהרה
61.1	22	2.9	1	41.4	81	87.3	62	דתי	דת
0	0	44.1	15	22.3	44	2.8	2	מסורת	
0	0	47.1	16	34	670	0	0	חילוני	
0	0	4.1	2	17.2	35	38	27	צעיר (עד גיל 20)	גיל
63.9	23	36.7	18	72.1	147	62	44	בוגר (20 עד 30)	
36.1	13	59.2	29	10.8	22	0	0	מבוגר (מעל גיל 30)	
0	0	0	0	0	0	0	0	יטודיה	ה
0	0	13.9	5	45	67	0	0	תיכונית	י
100	26	86.1	31	55	82	100	71	על-תיכונית - אוניברסיטאית	ה
100	39	53.1	26	49	100	50	71	זכר	מין
0	0	46.9	23	51	105	50	71	נקבה	

היחכן, ששמעון רצח את רעייתו של ראובן, או שהיה לו חלק בגרימת מותה, ומכאן שראובן צודק בכך שאינו מושיט עזרה לשמעון. מאידך, במקרה שהעוינות (השנאה) ביניהם גובעת מחוב כספי ישן או בדומה לזה, הרי שאין ראובן צודק בהתנהגותו. בכל אופן יש לזכור, שבכל מקרה, יש פנים לכאן ולכאן.

2. באחד מבתי החולים היתה נהוגה הפרדה בין המחלקות הטיפוליות השונות, ומשום כך הוקמה מחלקה מיוחדת לחולים שאין להם סיכוי להירפא. את רוב כספי התקציב של בית החולים היפנתה ההנהלה לקידומן של המחלקות המיועדות לחולים שיש להם סיכוי להירפא, ואילו אל המחלקה מיועדת לחולים הכרוניים (= חסרי הסיכוי להירפא), כמעט ולא הופנו אליה משאבים כספיים.

מה חושב הינך על גישה זו של ההנהלה? בחר בתשובה סגורה או בתשובה פתוחה, אך ראשית חוכמה, קרא את כל המובא בפניך. (הוראה זו נאמרה גם בעל פה) הערה: סדר התשובות יופיע כפי שהוצג בשאלון וכאן בחוספת ציון סוג השפיטה).

א. להפריד בצורה כזאת בין החולים הוא מעשה לא אנושי. כל חולה זכאי לקבל את אותו היחס ואת אותם הטיפולים והשירותים, בלא תלות בסיכוייו להירפא. ההנהלה היתה חייבת לחלק את המשאבים המעטים לטובת כולם ולא להקים מחלקה נפרדת לחסרי המרפא (שפיטה מוסרית).

ב. הנהלת בית החולים נקטה בדרך הנכונה. היא נתנה טיפול טוב יותר לאלה שסיכוייהם טובים יותר להירפא, ומאידך, השתחררה מאלה שממילא הם חסרי סיכוי להירפא (שפיטה אינטרסנטית).

ג. מוטב להקריב את החולים הכרוניים, שסיכוייהם להירפא קלושים, ובמיוחד כאשר בית החולים מעניק את מה שניתן לספק להם. הורות לכך הוא משחרר את שאר המשאבים (=כספים) לטובת החולים שיש להם סיכוי לחיות. הדאגה לכלל החולים בעלי הסיכוי

השפיטה המוצעים לו, אך אם העדיף וציין את דרך שפיטתו באופן עצמאי משלו (האלטרנטיבה הפתוחה), הרי שתרגמו, מאוחר יותר, את שפיטתו לאחת מחמשת צורות השפיטה. כאשר לא התאימה תשובתו לאחת מחמשת צורות השפיטה היא הוצאה מהמדגם. מקרים כאלו היו שוליים ביותר. הדילמות עובדו והותאמו למציאות הישראלית, וכן נבדקה במבחן מוקדם מהימנותן ותקפותן.

דוגמאות של רילכת מוסריות

1. ראובן הילך לו בדרך, וראה את שמעון אויבו מוטל על הכביש, כשהוא פצוע. שמעון עזר לו לעזרה. ראובן סירב לעזור לשמעון, ולא סייע לו להגיע לבית החולים, בטענה שזו הודמנות כשבילו לגקום (בשמעון) בי אויבו. מה הינך חושב על התנהגותו של ראובן? בחר באחד משיקולי הדעת כדלקמן, וזאת רק לאחר שתקרא את כולם. לחילופין, הבע את שיקול דעתך בלשונך שלך.

א. התנהגותו של ראובן היא בושה וכלי-מה. בכל מצב על האדם הפצוע לקבל עזרה, ואף אם מדובר באויב (שפיטה מוסרית).

ב. ראובן לא היה מסוגל להושיט עזרה לשמעון, שכבר לא היה חברו, אלא אויבו. דרך האדם לחשוב, לדבר ולנהוג בצורה כזאת, ואכן כך נוהג אדם מהישוב (שפיטה ברוח הנהג המונחה על ידי החברה).

ג. טוב עשה ראובן. טוב שהוא החליט לא לסייע לאויבו ובכך הצליח להיפטר ממנו (שפיטה אינטרסנטית — לא מוסרית).

ד. אכן עובדה היא, שראובן פעל כך ונקם בשמעון אויבו (היעדר שפיטה).

ה. הכל תלוי במה שעשה שמעון לראובן.

להירפא, צריכה להיות הקו (המדליניות) המנחה את ההחלטות של ההנהלה (שפיטה ברוח הגוהג המונחה על ידי התברה ולטובתה). ד. אכן, הנהלת בית החולים הפרידה בין החולים בעלי הסיכוי להירפא, לבין החולים הכרוניים (שאין להם סיכוי להירפא), כדי להעניק להם טיפול שונה (העדר שפיטה — לאמור, אישור עובדה). ה. אכן, לא צדקה ההנהלה בגישתה זו, אך יתכן שלא הייתה בפניה ברירה אחרת, היות והיא רצתה להעניק טיפול גאות לחולים בעלי הסיכוי הטוב ביותר להירפא וזה היה צו המציאות (שפיטה כפולת-ערך).

הערכת סוגי השפיטה

ציון השפיטה נקבע לכל סוג שפיטה בנפרד, על פי הנוסחה דלהלן: ציון שפיטה = סך החשובות בסוג השפיטה, לחלק בסך הכל כל החשובות. לדוגמה, אם הוא השיב על 10 שאלות מתוך ה-16 בשיפוט מוסרי יהיה הציון שלו לשיפוט המוסרי שווה ל-0.62, וכך חושבו שאר השיפוטיות. והמכלול המתקבל מבטא את הפרופיל השפיטתי של הנבדק. הביטוי באחוזים יגרוור מכפלה ב-100.

הליך

כל הגשאלים נבחנו בצורה אינדיבידואלית. לחלק מהנבחנים הוגשו השאלונים כשהם מבודדים עם מגיש השאלון באותו חדר, ולחלק אחר הוגשו השאלונים בצורה אישית, כשבאותו חדר שהו יהדיו נבחנים נוספים. התנאים הטכניים של העברת שאלון בבית הסוהר היוו אילוץ שהיה לחלק מההויה של קבוצת הניסוי העבריינית. שני השאלונים הוגשו כחטיבה אחת על ידי מחבר המאמר וצוות של שני עוזרים. כולם עבדו לפי אותן ההוראות, שהיו אחידות ומדויקות. הגשאלים היו רשאים לשאול שאלות להבהרה, באופן

השערות

1. אנו משערים את קיומו של פרופיל שפיטתי אישי או קבוצתי, המבטא את מורכבותם של תהליכי השפיטה ואת שכיחות השימוש ברמות ונצורות השפיטה השונות.

2. שכיחות השימוש בשפיטה המוסרית לא תהווה הגורם המבדיל בין עבריינים לבין לא עבריינים.

3. ימצא קשר שלילי בין שכיחות השפיטה האי-מוסרית (=המשלימה את השפיטה המוסרית בהרכב הפרופיל האישי או הקבוצתי) לבין ההתנהגות העבריינית. ככל שהשפיטה האי-מוסרית (=משלימה) תהיה גבוהה יותר, תימצא ההתנהגות ברמה מוסרית נמוכה יותר.

תוצאות

הפרופיל השפיטתי

כזכור, מכיל פרופיל זה חמישה מרכיבים, ששלושה מהם מציינים את רמות השפיטה: הגבוהה (מוסרית), אל הבינונית (החברתית)

והנמוכה (האינטרסנטיות), ושני המרכיבים המתבטאת בקביעת עובדה. הנבחנים בשלושת האחרים המבטאים ייחודיות של שפיטה: הקבוצות חולקו לשמונה תתי-קבוצה, כפי השפיטה כפולת הערך, והיעדר השפיטה שמתואר בלוח 3.

לוח 3

הפרופיל השפיטתי של הנבדקים

איפיון קבוצתי	הקבוצה	N	שיפוט מוסרי	שיפוט חברתי	שיפוט אינטרסנטי	שיפוט כפול ערך	העדר שפיטה
עבריינים	מבוגרים	M 46	.36	.10	.15	.28	.09
		SD	.14	.09	.08	.13	.09
	צעירים	M 36	.49	.13	.14	.16	.05
		SD	.14	.09	.08	.09	.06
קבוצת בקורת	מבוגרים	M 31	.35	.04	.06	.49	.03
		SD	.13	.06	.04	.10	.07
	צעירים	M 51	.32	.08	.09	.46	.02
		SD	.12	.07	.07	.12	.04
	תלמידי ישיבות	M 71	.64	.06	.08	.18	.01
		SD	.12	.05	.06	.10	.03
קבוצה השוואה	סטודנטים	M 211	.68	.06	.05	.17	.01
		SD	.16	.07	.06	.10	.05
	נורים	M 43	.61	.09	.04	.15	.05
		SD	.17	.09	.05	.08	.08
	דבנים צבאיים	M 39	.68	.08	.04	.07	.06
		SD	.16	.07	.04	.07	.06

עיון בלוח 3 מצביע על דמיון מה בתוצאות הפרופיל השפיטתי בין ארבעת תתי-קבוצת ההשוואה. הרמה המוסרית היוותה את המרכיב השפיטתי העיקרי אצל כולם. הרבנים הצבאיים והסטודנטים עשו במרכיב זה שימוש רב יותר (68%) מהאחרים. השפיטה המשלימה למוסרית, בקבוצה זו מורכבת בעיקר משפיטת "כפולת הערך" (14%—18%). הפרופיל השפיטתי של קבוצת העבריינים מצביע על הבדלים מובהקים בין שתי תתי-הקבוצה, וזאת בשיפוט המוסרי, בשיפוט כפול הערך, ובשיפוט על בסיס היעדר שפיטה. לעומת זאת, המרכיב הלא מוסרי והאחר של שפיטתם (שיפוט אינטרסנטי, חברתי, ושיפוט על בסיס היעדר שפיטה) דומה מאוד: 34% מתוך פרופיל

שפיטתם של המבוגרים העבריינים הוא שיפוט לא מוסרי, לעומת 32% אצל העבריינים הצעירים. מרכיב לא מוסרי זה בתהליכי שפיטתם של העבריינים הצעירים נמצא בשונות מובהקת משאר הקבוצות (קבוצת הביקורת וקבוצת ההשוואה). בלוח 4 המובא מטה, נבחנו הבדלי הפרופיל השפיטתי בשלוש הקבוצות כחטיבות נפרדות.

ניתוח Scheffe לבדיקת ההבדלים בין שלושת הקבוצות, מצביע על הבדלים מובהקים בחמשת אופני השפיטה בין קבוצת העבריינים לבין קבוצת ההשוואה. כמו כן נמצאו הבדלים מובהקים בשלושת אופני השיפוט (המוסרי, כפול הערך והאינטרסנטי) בין קבוצת הביקורת לבין קבוצת ההשוואה.

בשיפוט המוסרי הראה הניתוח החד-כיווני הבדל מובהק בין הקבוצות ($P > .001$); ($F=62.30$; $DF=0.5$, $P < .001$). ניתוח Scheffe מצביע על כך, שההבדל נוצר מהי שונות המובהקת בין כל הקבוצות בהשוואה הניעונית בין כל אחת לבין זולתה. תוצאה דומה של שונות מובהקת בין הקבוצות נמצאה בשיפוט כפול הערך ($P < .001$). ($F=241.99$; $DF=0.5$). כמו כן נמצא הבדל מובהק גם באופן השיפוט החמישי, של היעדר שפיטה ($P < .001$; $DF=0.5$; $F=23.16$), אלא שהפעם ההבדל נובע מהי שונות שבין הקבוצה העבריינית לבין שתי הקבוצות. אכן, העבריינים נבדלו בכל אופני השיפוט משתי הקבוצות האחרות. עיין צלוח 4).

לוח 4

הפורפיל השפיטתי של שלושת הקבוצות כחטיבות נפרדות

הקבוצה	N	שיפוט מוסרי חברתי	שיפוט אינטרסנטי	שיפוט כפול ערך	העדר שפיטה
עבריינים	82	.41 M	.11	.15	.23
		.16 SD	.09	.08	.13
ק' בקורת	82	.33 M	.07	.08	.47
		.12 SD	.07	.06	.11
ק' השואה	364	.67 M	.07	.05	.17
		.15 SD	.07	.06	.09

גיל ואופני שפיטה

באמצעות ניתוח שונות בדקנו את אופני השיפוט השונים על פי גיל (מבוגרים וצעירים) ועבריינות, (עבריינים ולא עבריינים). בדיקת ההבדלים בין הקבוצות העברייניות לבין קבוצת הביקורת התבססה על ניתוח שונות פקטוריאלי דו-כיווני, לקבוצות הבלתי שוות. בדקנו מחד, את אופני השפיטה בקבוצות הגיל השונות בהוך מיגם העבריינים ובמדגם הביקורת, ומאידך, בדקנו את אופני השיפוט של כל האוכלוסייה (עבריינים ולא עבריינים

יחדיו) כשהמשתנה השני הוא הגיל. באשר לאופני השיפוט, נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות, וזאת בכל אופני השיפוט. בחינת האפקטים הראשיים הראתה שהעבריינים נטו יותר מזולתם להשתמש בכל השיפוטים חוץ משיפוט כפול הערך, כך הם השתמשו יותר בשיפוט המוסרי מאשר קבוצת הביקורת ($P < .001$; $DF=1/158$; $F=15.78$), וכן הם נטו להשתמש יותר בשיפוט החברתי ($P < .001$; $F=1/158$), ובשיפוט האינטרסנטי ($P < .001$; $DF=1/158$; $F=37.22$). כמו כן הם השתמשו יותר ב, היע-

תהליכי השפיטה שלה בגורם A, שקשור ב-
 התנהגות בלתי מוסרית. אנו סוברים, כפי
 שנשוב להביע זאת בהמשך, כי אלטרנאטיבה
 שפיטתית זו (גורם A), כוחה רב בהטיית
 ההתנהגות לעבר המסלול העברייני.
 השפיטה „כפולת הערך” (גורם B), שימ”
 שה בעיקר את קבוצת הביקורת שפיטה זו
 כוללת בתוכה שני מרכיבים. האחד מביע
 את השפיטה המוסרית והשני מביע שפיטה
 הנכנעת למציאות הקיימת. נראה לנו, כי
 שפיטה זו מהווה גורם של תמיכה להליכי
 השפיטה המוסרית, וכפי שיובהר בהמשך,
 הטה את ההתנהגות לעבר הקונפורמיות. משום
 כך, בצרפנו את השפיטה המוסרית (גורם C)
 לשפיטה כפולת הערך (גורם B) נמצא:

$$B_1 + C = 0.64 = 0.23 + 0.41$$

קבוצת הביקורת:

$$B_2 + C_2 = 0.75 = 0.42 + 0.33$$

קבוצת ההשוואה:

$$B_3 + C_3 = 0.84 = 0.17 + 0.67$$

קבוצת ההשוואה השתמשה בצירוף זה (B₃ + C₃)
 פי 1.31 יותר מאשר קבוצת העבריינים
 (0.64 : 0.84), ופי 1.12 יותר מקבוצת הבי-
 קורת.

קבוצת הביקורת השתמשה, איפוא, בצירוף.
 זה פי 1.17 יותר מאשר קבוצת העבריינים
 (0.64 : 0.75). נראה לנו, כי חשיבותם של
 שני גורמים אלו (B, C) חשובה יותר בה-
 טיית ההתנהגות להיות קרובה להתנהגות
 הקונפורמית, ואילו גורם A קשור בהתנהגות
 הלא קונפורמית או אף להתנהגות עבריינית.
 סוברים אנו, כי חשיבותו של גורם A לניבוי
 ההתנהגות העבריינית הינו הגבוה ביותר.
 אנו מציעים נוסחה לניבוי של ההתנהגות
 העבריינית על פי שלושת הגורמים כדלקמן:
 הנטיה לביצוע פשע = 100 · (A.A.B.C.)
 גורם A מועלה בריבוע משום חשיבותו
 הן בניטרול השפוט המוסרי והן משום שהוא
 מאפיין של ההתנהגות העבריינית. תהליכי ה-

דר „גיטה” (P < .001 ; DF = 1/158)
 (F = 13.68). אולם בשיפוט כפול הערך הם
 נטו להשתמש פחות מאשר קבוצת הביקורת
 (F = 186.11, DF = 1/158, P < .001) ממצא
 זה עוד יידון בהמשך. באשר לגיל נמצא, ש-
 הצעירים נטו להשתמש יותר בשיפוט המוסרי
 (F = 5.68 ; DF = 1/158, P < .02) ובשיפוט
 החברתי (F = 5.92, DF = 1/158 ; P < .001)
 מאשר המבוגרים. אולם הם נטו להשתמש
 פחות בשיפוט כפול הערך מאשר המבוגרים
 (F = 15.42 ; DF = 1/158 ; P < .001). נמצאה
 אינטראקציה מובהקת בין הגיל לבין עבר-
 יינות בשיפוט המוסרי (P < .001 ;
 F = 4.44 ; DF = 1/158).

ה„אלטרנאטיבה המשלימה” לשפיטה מוסרית

ה„אלטרנאטיבה המשלימה” לשפיטה המו-
 רית מייצגת את כל אלפני השיפוט האח-
 רים, שהפרט עושה בהם שימוש בעומדו בפני
 דילמות למיניהם. ה„אלטרנאטיבה המשלי-
 מה” לשפיטה המוסרית של שלושת הקבוצות
 נבחנה ונמצא, כי היא נבדלת וייחודית
 לכל אחת מהקבוצות. ה„אלטרנאטיבה המש-
 לימה” מציינת את השפיטה על בסיס
 אינטרסטי, את השפיטה על בסיס חברתי,
 ואת היעדר שפיטה קראנו בשם גורם A.
 האלטרנאטיבה המשלימה לשפיטה המוסרית,
 המציינת את השפיטה כפולת הערך כינינו
 כגורם B, ואת השפיטה המוסרית, כינינו
 בשם גורם C. אם נשווה את גורם A
 בין שלושת קבוצות המחקר נמצא, כי הק-
 בוצה העבריינית (Aok) השתמשה בשיפו-
 טיה בגורם A פי 5.33 מאשר קבוצת ההשוואה
 (A...). (A... = 6.18 = 5.33 : Aok).
 השימוש בגורם A בקבוצת הביקורת היה פי
 1.28 יותר מאשר בקבוצת ההשוואה
 (A... = 0.14 = 1.28 : A). כלומר,
 הקבוצה העבריינית עשתה שימוש מוגבר ב-

שפיטה המיוצגים על ידי גורם A הינם לס-
 ברתנו, שורשיים ובסיסיים שכן הם מלווים
 את הפרט משנות חייו הראשונות. גורם B
 המכיל בתוכו גם מרכיב מוסרי, נמצא בש-
 כיחות גבוהה כ"שפיטה משלימה" בפרופיל
 השפיטתי של הקבוצות הקונפורמיות ואנו
 מציעים לתת לו משקל שונה לגורם C המציין
 את מרכיב השפיטה המוסרית. הצירוף של
 B+C יטה, לסברתנו את ההתנהגות לעבר
 הקונפורמיות. ההכפלה ב-100 מאפשרת את
 ביטויים של ציוני השפיטה במספרים שלמים.

ניבוי הנטיה לביצוע פשע
 לשם בדיקת הנוסחה שפיתחנו לנבוי הנטיה

לוח 5
 הנטיה לביצוע פשע בקבוצות השונות

נטיה גבוהה לביצוע פשע		נטיה בינונית לביצוע פשע		נטיה נמוכה לביצוע פשע		N	הקבוצה
מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז		
71.8	56	24.4	19	3.8	3	78	עבריינים
37	27	46.6	34	16.4	12	73	קבוצת ביקורת
23.5	67	29.5	84	47	134	285	קבוצת השוואה
34.4	150	31.4	137	34.1	149	436	כה"כ

פשע בכל שלושת מדגמי האוכלוסיה, בהתאם לטווח שקבלנו (0-1.52), נמצא שרוב העבריינים התקבצו במירווח שבין 0.51 לבין 1.52, ואילו קבוצת ההשוואה התקבצה בטווח של 0.50-0.7 ובקבוצת הביקורת התקבצה בטווח של 0.7-1.52.

דירוג הנטיה לביצוע פשע מובא בלוח 5, כשהוא מחולק על פני 15 רמות. הלוח מתאר את התפלגות הקבוצות השונות ברמות אלו. ניתן לראות, שהעבריינים מרוכזים יותר ברמות הגבוהות של הנטייה לביצוע פשע, ואילו קבוצת ההשוואה מרוכזת יותר ברמות הנמוכות. ניתן לקבוע על פי לוח זה, כי הטווח של 0.50-0.7 מצוין נטייה נמוכה ל-

עיון בלוח 5 מצביע על כך, שרוב העבריינים (71.8%) סווגו כבעלי נטיה גבוהה לביצוע פשע, לעומת 37% בקבוצת הביקורת ו-23.5% בקבוצת ההשוואה. רובה של קבוצת הביקורת סווגה לפי נוסחתנו, ברמה הנמוכה (16.4%) או הבינונית (46.6%) לביצוע פשע ורובה של קבוצת ההשוואה (74%) סווגה ברמה הנמוכה לביצוע הפשע. הבדלים אלו הינם מובהקים.

$(X^2=90.05 ; DF=1/4 ; P<.001)$

חייבת הנטיה לביצוע פשע
 אם בחונים את התפלגות הנטייה לביצוע

ביצוע פשע, ואילו הטווח של 1.52-0.51 יציין נטייה בינונית ועד גבוהה לביצוע פשע. מהאוכלוסיה העבריינית מצויה בטווח -0.51-1.52 נקודות בהשוואה ל-21.5% בקבוצת הביקורת. השואה ול-44.2% בקבוצת הביקורת. בדיקת הנתונים בלוח 5 מראה, כי 74.1%

לוח 6
ניבוי ביצוע פשע על פי הנטייה המצטברת

השואה N=873		בקורת N=77		עבריינים N=77		הקבוצה
מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז	דרגות נטייה
10	13.0	2	2.6	10	13.0	1.52-1.41
10	13.0	3	3.9	10	13.0	1.52-1.31
15	19.5	4	5.2	15	19.5	1.52-1.21
21	27.3	7	9.1	21	27.3	1.52-1.11
23	29.9	11	14.3	23	29.9	1.52-1.01
29	37.7	16	20.8	29	37.7	1.52-0.91
32	41.6	20	26.0	32	41.6	1.52-0.81
38	49.4	21	27.3	38	49.4	1.52-0.71
49	63.7	28	36.4	49	63.7	1.52-0.61
57	74.1	34	44.2	57	74.1	* 1.52-0.51
58	75.4	40	52.0	58	75.4	1.52-0.41
69	89.7	54	70.2	69	89.7	1.52-0.31
69	89.7	56	72.8	69	89.7	1.52-0.21
72	93.6	62	80.6	72	93.6	1.52-0.11
77	100.0	77	100.0	77	100.0	1.52-0.01

מלוח 6 עולה עוד, כי ציון הנטייה לביצוע פשע ברמה הנמוכה הוא עד 0.50 ואילו כל ציון גבוה יותר מכך מצביע על נטייה לפשע שתלך ותגבר. בחינת שלושת המדגמים ב-

התאם לחלוקה על פי שתי רמות אלו מראה, כי 75.6% מאוכלוסיית העבריינים אכן מרוי כוח בטווח זה, כמוצג בלוח 7.

לוח 7
נבוי הנטייה לביצוע פשע בחלוקה לשתי רמות

נטייה גבוהה לביצוע פשע 0.51 - 1.52		נטייה נמוכה לביצוע פשע 0.0 - 0.50		N מספר	הקבוצה
%	N	%	N		
*75.6	62	24.4	20	82	עבריינים קבוצת ביקורת קבוצת השואה סה"כ
47.6	39	52.4	43	82	
41.1	152	58.9	218	370	
47.4	253	52.6	281	534	

משנבחנו את התפלגות של הנטייה לביצוע פשע נמצא (לפי לוח 6), כי רוב העבריינים גילה נטייה גבוהה לביצוע פשע, ואילו רוב קבוצת הביקורת המבוגרת וכן קבוצת השוואה, גילה נטייה נמוכה

לביצוע פשע. כאשר מבדיל בין הצעירים לבין המבוגרים בקבוצת הביקורת נמצא ש-57% הצעירים היו בעלי נטייה גבוהה (כ-57%) לעבריינות. (ראה לוח 8).

לוח 8
התפלגות הנטייה לעבריינות בתתי-הקבוצות

קבוצה		N		צטיה נמוכה לביצוע פשע		צטיה גבוהה לביצוע פשע	
מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז	מספר	אחוז
אסירים מבוגרים		46		12	26.1	34	73.9
עבריינים צעירים		36		8	22.2	28	77.8
קבוצת ביקורת צעירה		31		22	43.1	29	56.9

חשוב לשוב לציין, כי שכיחות השימוש בשפיטה מוסרית, לא היה בה די כדי לנבא התנהגות נורמטיבית. הפרופיל השפיטת-המורכב מאופני השפיטה השונים, המצביע על שכיחות השימוש בכל אחת מצורות השפיטה, איפשר לנו זאת. נראה לנו, והאמור לעיל מוכיח זאת, כי באמצעות הפרופיל כולו המעובד לפי הצעתנו, נוכל להבין ואף לנבא התנהגות ביתר יעילות מאשר התמקדות רק בשכיחות או ברמה של שפיטה מוסרית בלבד. בסכימה המובאת להלן, מוצג הפרופיל השפיטתי עבור שלושת הקבוצות שנבדקו במחקרנו זה.

בשתי הרקע ואופני השימוש

א. קבוצת העבריינים

בקבוצת העבריינים לא נמצא קשר מובהק של הגורמים הבאים, עם הפרופיל השפיטתי: גיל, דת (יהודי, מוסלמי), מוצא הורים משותף, מוצא אב, מוצא אם, סדר הלידה והדעות הפוליטיות. לעומת זאת נמצא קשר מובהק לגורם ההגדרה הדתית העצמית, המבדיל את המסורתיים מן החילוניים (לא היו עבריינים שהגדירו עצמם כדתיים), בשכיחות השימוש בשיפוט החברתי ובשיפוט כפול הערך. כפי שמראה לוח 9, המסורתיים שבין העבריינים השתמשו בשכיחות גבוהה יותר בשיפוט כפול הערך, ואילו החילוניים שביניהם השתמשו בשכיחות גבוהה יותר בשיפוט החברתי.

ניסינו לבחון את הקשרים שבין משתני הרקע (על סמך השאלון הסוציו-דמוגרפי), לבין ההשתייכות הקבוצתית. חשוב להדגיש, כי לא כל הנשאלים התייחסו לכל אחד

הגדרתם העצמית של עבריינים ושכיחות השימוש באופני שיפוט

שיפוט כפול-ערך	שיפוט חברתי	ציון	מספר	השיפוט הקבוצה
.20 .10	.10 .08	ציון ממוצע סטיית תקן	17	עבריינים מסורתיים
.12 .08	.17 .10	ציון ממוצע סטיית תקן	15	עבריינים חילוניים
F=5.24; P<.03	F=4.55; P<.042			מובהקות

(F=3.56 ; DF=1/2 , P<.042)

לוח מספר 10 מתאר את ההבדל בשכיחות השימוש בהיעדר שפיטה, כך שאלו שראו בערך של ארץ ישראל כחשוב ביותר, השהמ" שו בשכיחות גבוהה יותר ב"היעדר שפיטה". כאשר שפטו את הדילמות השונות.

משתנה אחר שנבחן היה נושא הערכים. הנושאים התבקשו לדרג ערכים בהתאם לחי- שיבותם לפי הערכתם הם. לא נמצאו הב- דלים מובהקים, בכל אופני השיפוט, בין הק- בוצות, כאשר הן חולקו לפי הערכים שהם בחרו. זולת הבדל מובהק בין הקבוצות בציון שביטא את שכיחות השימוש בהיעדר שפיטה.

לוח 10

ערכים והשימוש בהיעדר שפיטה

היעדר שפיטה	הציון	מספר זבדקים	הערך
.05	ציון ממוצע	13	חיי אדם
.07	סטיית תקן		
.12	ציון ממוצע	5	ארץ ישראל
.06	סטיית תקן		
.03	ציון ממוצע	14	כיבוד הזולת
.05	סטיית תקן		

1. הגדרה עצמית : נמצא הבדל מובהק בין הקבוצות בשיפוט האינטרסנטי ($P < .001$; $F=8.03$; $DF=.333$). ניתוח שפה (Scheffe) להשוואת קבוצות מורה על כך, שהגורם ל- הבדל הוא השונות שבין הקבוצה הדתית והי- חרדית לבין המסורתיים והחילוניים ; 18 החי- רדים ו-1131 הדתיים השתמשו בשכיחות גבוהה יותר בשיפוט האינטרסנטי מאשר 50 המסור- רתיים ו-74 החילוניים, וזאת בשלושת אופני השיפוט, המוסרי, החברתי והיעדר השפיטה. השכלה 2. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות כאשר הן חולקו על פי רמת השכלתם. נמצא הבדל מובהק בין הקבוצות

ב. קבוצת הביקורת

מספרם של המשיבים היה מועט ולכן, הנתונים שהתקבלו לא היו מספיקים על מנת לבדוק את מובהקות ההבדלים בין הקבוצות.

ג. קבוצת ההשוואה

לא נמצא קשר מובהק בקבוצת ההשוואה בין שכיחות השימוש בתהליכי השפיטה הי- שונים לבין הגורמים הבאים : מוצא הורים, מוצא אב, מוצא אם, סדר לידה וערכים. נמצ- צאו הבדלים מובהקים בכל הקשור בגורמים הבאים :

ק בשכיחות השימוש בשיפוט האינטרסנטי (F=7.57 ; P<.01) שהיה שכיח יותר בין 142 בעלי ההשכלה העל תיכונית מאשר בין 63 בעלי ההשכלה התיכונית. כמו כן נמצא הבדל בשכיחות השימוש בשיפוט כפול הערך (F=5.53 ; P<.02) : בעלי ההשכלה התיכונית השתמשו בו יותר מאשר בעלי ההשכלה העל תיכונית.

3. דעות פוליטיות : הנשאלים הגדירו את עצמם מבחינה פוליטית, מן הימין הקיצוני ועד השמאל הקיצוני. לא נמצאו הבדלים בין

לוח 11

דעות פוליטיות ואופני שיפוט חברתי ואינטרסנטי

הקבוצה	סה"כ נבדקים	שיפוט חברתי		שיפוט אינטרסנטי	
		ציון	סטיית תקן	ציון	סטיית תקן
דעות ימניות	130	.06	.06	.07	.06
דעות מרכזיות	47	.07	.08	.05	.05
דעות שמאליות	66	.03	.08	.03	.04

4. הגדרת דת : הנבדקים נבדלו בדתם ומלוח 11 אנו לומדים : שלא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות ההגדרה של הדת בשיפוט המוסרי. האינטרסנטי, וכפול הערך ; וכן נמצאו הבדלים מובהקים בין הקבוצות הללו בשיפוט החברתי (F=2.66 ; P<.05). ובהיעדר השיפוט (F=2.85 ; P<.04) : המוסלמים נטו יותר מהיהודים להשתמש בשיפוט החברתי ובשיפוט האינטרסנטי.

לוח 12

הגדרה דתית ואופני שיפוט חברתי ואינטרסנטי

הקבוצה	אופן השיפוט	סה"כ	שיפוט חברתי		היעדר שיפוט	
			ציון ממוצע	סטיית תקן	ציון ממוצע	סטיית תקן
יהודי	225	.06	.07	.02	.05	
מוסלמי	29	.10	.09	.05	.07	

5. גיל : א. לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות גיל בשלושת השיפוטים הבאים (עין לוח 13) בשיפוט החברתי, בשיפוט כפול הערך ובהיעדר השיפוט. ובשיפוט האינטרסנטי (F=7.88 ; P<.001).

לוח 13
גיל ואופי שיפוט חברתי ואינטרסנטי

הקבוצה	סה"כ	שיפוט חברתי		שיפוט אינטרסנטי	
		ציון ממוצע	סטיית תקן	ציון ממוצע	סטיית תקן
צעירים עד גיל 20	47	.62	.14	.07	.07
בוגרים/21/30 שנה	190	.67	.15	.05	.05
מבוגרים מ-30 ומעלה	55	.71	.15	.03	.04

בהשוואה עם האוכלוסיה הצעירה נטו הנבדקים, מעל גיל 30, להשתמש בשכיחות גבוהה יותר בשיפוט החברתי ופחות בשיפוט האינטרסנטי. ארץ לידה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות

בהשוואה עם האוכלוסיה הצעירה נטו הנבדקים, מעל גיל 30, להשתמש בשכיחות גבוהה יותר בשיפוט החברתי ופחות בשיפוט האינטרסנטי. ארץ לידה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות

ההשוואה עם האוכלוסיה הצעירה נטו הנבדקים, מעל גיל 30, להשתמש בשכיחות גבוהה יותר בשיפוט החברתי ופחות בשיפוט האינטרסנטי. ארץ לידה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות

ההשוואה עם האוכלוסיה הצעירה נטו הנבדקים, מעל גיל 30, להשתמש בשכיחות גבוהה יותר בשיפוט החברתי ופחות בשיפוט האינטרסנטי. ארץ לידה לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות

לוח 14
ארץ לידה ושיפוט כפול הערך

הקבוצה לפי ארץ הלידה	סה"כ	שיפוט חברתי כפול-ערך	
		ציון ממוצע	סטיית תקן
ישראל	209	.16	.09
אירופה ואמריקה	44	.21	.10
אסיה אמריקה	12	.15	.06

היעדר שפיטה. אולם נמצאו הבדלים מובהקים ביניהם בשיפוט האינטרסנטי ($P < .02$), לא נמצאו הבדלים מובהקים בין קבוצות המיון בשיפוט המוסרי, השיפוט החברתי ו- ($F = 2.45$) ובשיפוט כפול הערך ($P < .03$). ($F = -2.2$)

לוח 15
מיון שיפוט אינטרסנטי, ושיפוט כפול ערך

הקבוצה לפי המיון	סה"כ	שיפוט אינטרסנטי		שיפוט כפול ערך	
		ציון ממוצע	סטיית תקן	ציון ממוצע	סטיית תקן
בנים	188	.06	.05	.16	.07
בנות	105	.04	.05	.19	.10

מהאמור עולה, כי ז' די בהתמקדות בשכיחות השימוש בשפיטה המוסרית, כדי להבין את התבטאותה של ההתנהגות הנור-מאטיבית או העבריינית. כאמור, נשוב לציין, כי במחקר אחר (אדד - 1986, בדפוס) הוכחנו את קיומן של „תבניות שפיטה“, שאינן מבטאות אלא שפיטה מוסרית לכאורה, ללא קשר עם הרמה האמיתית של הנבדק. מחקריהם של קולברג (1969, 1984) וכן של רבים אחרים (בראון ואח' 1969; קרבס 1971, ועוד), הצביעו על כך, שרמת שפיטה מוסרית גבוהה אמנם קשורה, בשכיחות גבוהה של התנהגות מוסרית. ברור הוא, שרוב רובם של האנשים אינו בעל רמה גבוהה של שיפוט, ולכן ממצאיהם של קודמינו אינם מאפשרים ניבוייה של התנהגות. האוכלוסיה שבדקנו, הכוללת בתוכה קבוצת השואה שהורכבה ממגורים שונים (סטודנטים, תלמידי ישיבות הסדר, מורים, וכד') השתמשה בתה-ליכי שפיטה מוסרית בשכיחות ממוצעת של 67% בלבד. אין במחקריהם של קולברג ושל האחרים, כדי להנחות לגבי מצב זה או רובם של המצבים בהם הרמה המוסרית אינה אוטו-נומית. הרמה המוסרית האוטונומית בלבד תוליך את הפרט להליכי שפיטה מוסרית בשכיחות גבוהה ביותר, ולהתנהגות מוסרית בשכיחות גבוהה. לא כן בשאר המצבים, שאין לקולברג ולאחרים הצעה ניבויית. הפרופיל השפיטתי אותו בדקנו במחקרנו זה, איפשר לנו לבחון את הליכי השפיטה על מורכבותם הרבה וללמוד על הקשר שבינו לבין ההתנה-גות. תהליכים אלה קשורים בשלבי ההתפת-חות הקודמים, שעקבותיהם נותרים באדם. תהליכי השפיטה האינטרסנטית ששימשו את הפרט בגיל הרך (1-7 ש'), השפיטה המוש-פעת מגורמים סוציונומיים (חברתיים) המל-ווים את הפרט שנים רבות, וכן תהליכי שפיטה ייתודיים (קביעת עובדה כהיעדר שפיטה והשפיטה כפולת הערך), המושפעים מגורמי מצב ומגורמי תרבות, הם חלק בלתי

כפי שמראה לוח 15, נטו הבנים לנקוט יותר בשיפוט אינטרסנטי ופחות בשיפוט כפול הערך. ואילו הבנות נטו פחות לנקוט בשיפוט אינטרסנטי ויותר בשיפוט כפול הערך.

דין

א. הרופיל השפיטתי. כל אחת מהקבוצות התייחדה בפרופיל שפיטתי הנבדל מזה של זולתה. השונות נמצאה באופני השיפוט השונים. סביר היה להניח, כי רמת השפיטה המוסרית תהווה הגורם המבדיל בין הקבוצות. ולא היא, שכיחות השימוש בשפיטה המוסרית על ידי העבריינים היתה רבה יותר (41%) מאשר בקבוצת הביקורת (33%). אמנם שכיחות השימוש בשפיטה המוסרית בקבוצת העבריינים (41%) לא היתה גבוהה בהשוואה לקבוצת ההשוואה (67%), אך מעניינת העובדה שהיא לא היוותה אצל העבריינים מחסום להתנהגותם העבריינית. לסברתנו, העבריינים מרבים להשתמש בתהליכי שפיטה שקראנו בשם „תבניות שפיטה“. תבניות אלו הם קלטו בתהליך החינוכי אותו עברו, כשאר הילדים. העבריינים יודעים את שנחשב על ידי החברה למוסרי והם נכנעים ומתבטאים בתבניות אלו בכל אותם מצבים שהתבנית השפיטתית שלהם גוברת ולוחצת עליהם. לעיתים תנאי המסגרת שבה הם נחונים מאלצת אותם לשפוט על פי תבניות אלו. (עיינו גם אדד, 1986). לעומת זאת, קבוצת הביקורת השתמשה בתהליכי השפיטה המוס-רית (33%) בשכיחות הנמוכה ביותר, ובכל זאת היא לא היתה עבריינית. עיון בשכיחות השימוש בשפיטה המוסרית בתתי הקבוצות מראה, כי שכיחות השימוש היתה שווה בין העבריינים (האסירים) המבוגרים לבין קבוצת הביקורת המבוגרת, ואילו העבריינים הצעיר-ים השתמשו, בשכיחות גבוהה יותר, בשפי-טה המוסרית מאשר קבוצת הביקורת הצעירה.

נפרי זרופיל השפיטתי. הפרופיל השפיטתי איפשר לנו להיווכח, כי מרכיבי השפיטה השונים מתקיימים באדם בו בומן וכן לחילופין, בשלושת אוכלוסיות המחקר. ברור הוא, כי סוכני שינוי חברתיים (מערכות החינוך הפורמאלי והלא-פורמאלי), המסייעים בתהליכי ההתפתחות המוסרית של האדם, עשויים להשפיע על שינוי ההרכב של הפרופיל השפיטתי של הפרטים. מודעות זו, עשויה לכוון את הרשויות האחראיות על סוכני השינוי, להפעיל את התוכניות המוצעות על ידי קולברג להעלאת הרמה המוסרית ובכך להביא לשינוי בשכיחות השימוש באותם תהליכי שפיטה לא-מוסריים. הכרת הפרופיל השפיטתי הביאה אותנו לעמוד על הקשר שיש למרכיבי השפיטה השונים על ההתנהגות.

ג. השפיטה האי-מוסרית כשפיטה משלימה עיון בפרופיל השפיטתי הביאנו לראות ולבחון את חשיבותם של המרכיבים האי-מוסריים של תהליכי השפיטה ושקראנו בשם ה"שפיטה המשלימה". לסברתנו, יש להבדיל בין שלושה מרכיבים חשובים: השפיטה המוסרית (גורם C), השפיטה כפולת הערך (גורם B) וההרכב המשולש המכיל את השפיטה האינטרסנטית, השפיטה החברתית (הסוציונומית) והתהליך של היעדר שפיטה (שלושתם מהווים את גורם A). אנו מצטרפים לדעתם של קולברג, בול, טוריאל ואחרים, הסוברים, כי רמת שפיטה גבוהה, או בלשונו שכיחות גבוהה (90% ומעלה) של שימוש בתהליכי שפיטה מוסרית, יטו את הפרט בסבירות גבוהה להתנהגות מוסרית. בשאר המצבים בהם שכיחות השימוש בשפיטה המוסרית אינה גבוהה ביותר, תהא השפיטה המוסרית קטורה להתנהגות כשהיא תלויה בגורמים A ו-B.

ממחקרנו עולה, כי גורם A מנטרל את תהליכי השפיטה המוסרית על מורכבותם הקוגניטיבית והרגשית, ומטה אותה לעבר ההתנהגות הלא מוסרית או לא גורמאטיבית.

ב. מורכבותם של תהליכי השפיטה אופני השפיטה השונים שאוחם בדקנו, אינם תולדה של גורמים קוגניטיביים בלבד. השפיר טה האינטרסנטית ובמידה מסויימת גם תהליכי השפיטה האחרים, יונקים מגורמים ריגושיים. המרכיבים הללו מושפעים בחלקם מחנאי סביבה ומאקלים חברתי. כך, הפרט שאינו עובר במעבר חצייה, ברצותו לחצות כביש או זה הגונב פריט (מגבת, כובע) צבאי החסר ביודו, כי "ככה זה", מצביעים על עשייה היונקת מאקלים חברתי המביא אים להיעדר שפיטה ולהתנהגות הפועלת מתוך קביעת עובדה. הפרופיל השפיטתי של הפרט, מבטא את המורכבות הזו של התהליך השפיטתי וכולל בתוכו גם את שכיחות השימוש בהיעדר שפיטה. כזכור, הוצגו בפני כל נשאל 16 דילמות ובכל אחת מהן הוא נדרש לחוות את דעתו. בכל אחת מהדילמות לא ניתנה לו אפשרות, אלא לחוות דעה אחת בלבד. בדרך זו, התקבל הפרופיל השפיטתי שייצג מחד את שכיחות השימוש בצורת השפיטה המסויימת, ומאידך הוא איפשר לנו להבין,

לדעתנו, השפעתו של גורם A הינה חזקה ביותר. הוא מכיל הליכי שפיטה אינטרסנטית, המצורבים בהם מערכים ריגושיים של דאגה לעצמיותו של הפרט ולרווחתו האישית. התמקדות אגוצנטרית כזאת, מלווה את הפרט מינקותו. תהליכי ההתפתחות אף אם אפשרו לו לעבור לשלב הסוציונומי, הותירו בו, בכל זאת, משקע אינטרסנטי, ותהליכי שפיטה הטרונומיים. מסתבר כי שכחותם של תהליכים אלו, יש בכוחם לנטרל את תהליכי השפיטה המוסרית ולגבא את הפרט ליד. התנהגות אסדיה, אם מתווספים לגורם מנטרל זה גם הליכי שפיטה סוציונומית, שהיוו גם הם חלק מתהליך התפתחותו של הפרט, תהא ההשפעה המנטרלית את השפיטה המוסרית חזקה עוד יותר. גורם מנטרל נוסף על שני הראשונים, הוא הלך הרוח המושפע מהאקלים החברתי ש"נכה זה, כולם גוהגים כך", או מאקלים מצבי, הלווחץ על הפרט ומשתק את הליכי שפיטתו הצמחית, ומניעו לפעול מתוך כורח מציאות, ב"היעדר שפיטה" ועל פי קביעת עובדה: "נכה זה בצבא", "נכה זה במדינה", אם אינך מפעיל כוח ושובת, אין שומעים אותך" וכד'. שלושת המרכיבים הללו, תכלולים בגורם A, כוחם רב והם יכולים לנטרל במידה מסוימת את תהליכי השפיטה המוסרית המשפיעה לפי מחקריהם של קולברג ושל אחרים, שאוזכר לעיל, על התנהגות.

לחוליים הכרוניים כמעט ז' מפנים כספים. בשיחות חופשיות שקיימנו עם חלק מהנבדקים בתום הבדיקה, טענו אחדים מאלה שהודו כי בחרו בתשובה כפולת הערך כי היה ברור להם, שבית החולים עשה זאת בלי-ברירה: "אמנם לא בכון ולא טוב לעשות כך, אך במצב של משאבים דלים, המחויבות לאלה שיש להם סיכוי להירפא ולחיות, גדולה יותר". הכיוון הדו-ערכי הזה היה מכוון על ידי הכרה בכורח של המציאות. משום כך, אנו סוברים, כי חיבורם של תגורמים C+B, היטה את ההתנהגות לעבר הקונפורמיות. בדרך זו, תובן ההתנהגות הקונפורמית של אוכלוסיית הביקורת, שעל אף הפוטנציאל העברייני הגבוה שבה ואף ששכיחות השימוש אצלה בשפיטה מוסרית נמוך מזה של העבריינים, היתה ההתנהגותם, בסופו של דבר, קונפורמית. לעומתם, העבריינים השתמשו בתהליכי שפיטה מוסרית בשכיחות גבוהה יותר (41%) מקבוצת הביקורת. שפיתסם המוסרית של העבריינים, לא היוותה מחסום מפני התנהגות לא מוסרית, שפיטתם האיי-מוסרית היא זו שהיוותה (לסברתנו) את התנהגותם. נראה לנו משום כך, כי השפיטה האיי-מוסרית קשורה בקשר שלילי עם ההתנהגות. ככל שהשפיטה האיי-מוסרית גבוהה יותר תהא ההתנהגות מופיעה ברמה נמוכה יותר.

ד. השלכות חינוכיות
חינוך מטבעו בא לבנות ולשנות בהתבססו על המורש הקיים. אכן, ראשיתה של ההתפתחות האנושית היא באנוכיות הטבועה באדם. אנוכיות זו היא מתחילת אל, שכן היא מעניקה לאדם את נכונותו לקבל, לחבב ולאהוב את עצמו. קבלה עצמית זו היא התנאי המקדים שיכשיר את הפרט בקבלת האחר. תהליך זה הינו איטי וזקוק לסיועה של סביבה תומכת ואוהבת. המעגל האנוכי מתעצם ככל שהסביבה משדרת לפרט, כי

אנו סוברים, כי גורם B, לעומת זאת, עשוי לחזק, במידה מסוימת את הליכי השפיטה המוסרית, על אף החסרונות שבו. הוא משפיע על ההתנהגות באמצעות הרכיב המוסרי שבו, ואת אף על פני שהרכיב השני (כניעה ללחצי המציאות) שלו, יונק בהווה המציאותית. לדוגמה בדילמת המשאבים בבית החולים. המשאבים מועטים, והנהלת בית החולים מחליטה להפנות את רוב הכספים לקיומן של המחלקות המיועדות לחולים שיש להם סיכוי להירפא, ואילו למחלקות המיועדות

מקוב הוב הוא. בו זמנית, מלמדת הסביבה את הפרט לתת ובתמורה לקבל חיוקים וכך נהפכת הנתינה של הפרט (בגיל הרך) לנתינה המלווה בתחושה של קבלה. בגיל הרך לומד הילד להעניק נשיקה לזולתו ובתמורה לקבל חיוך של שביעות רצון. הוא נותן סוכריה לאחיו וזוכה לתודה וכד'. הנתינה המעניקה חיוק, משחררת מתחושת החסר, המלווה נתינה רגילה. אט אט לומד האדם להתנתק מן ההתמקדות בעצמו וזאת תוך כדי צעידה לעבר הוולת האדם, שלא כשאר בעלי החיים, מסוגל להתפתח בכיוון המאפשר לו לפרוץ את מעגל האנוכיות ולהגיע לדרגות עליונות של התייחסות צודקת לזולת, של התנהגות על פי אמות מידה ערכיות ואף לאהבת הזולת. תהליכי השפיטה מסייעים לאדם להגיע לאותה דרגה נשאלת של התנהגות. כאמור, התהליך הינו התפתחותי ובסיועה של הסביבה, יוכל האדם להגיע לאותן דרגות גבוהות של תהליכי שפיטה והתנהגות, המשחררים מהחלות באינטרסים האנוכיים או החברתיים ותלויים במערכות ערכיות מוחלטות. מסגרת המשפחה, מוסדות החינוך למיניהם ושאר סוכנויות החברה, יש בכוחם לכוון את תהליכי ההתפתחות של הפרט, כך שיעלה מרמתו הנמוכה לרמה הגבוהה של שפיטה על בסיס ערכי אוטונומי. הוויית האדם מעוצבת על ידי גורמים רבים. מיל (1931) כבר עמד על כך וציין, כי לא רק החוק, צורות השלטון, האומנויות, צורות החיים החברתיים ועוד, משפיעים עלינו, אלא גם האוויר שאנו נושמים, האקלים, הקרקע והמצב הגיאוגרפי אמנם כל אלו יש בכוחם להשפיע עלינו, אך יש להבחין בין הגורמים הריאשוניים שהם (לדעת מיל), האדם עצמו שיש בכוחו לחנך את עצמו, הוריו, מוריו ושאר סוכני השינוי שהשפעתם הינה בדרגה גבוהה, לבין הגורמים האחרים שהזכרו והם משניים. החינוך מבטא פעילות אנושית הבאה להגשים מטרות היוצרות שינוי, ומעצבות את הפרט לעבר המסוגליות החשובות לו ולהברה.

עולם החינוך מורכב הוא מאוד והוא מאוכזר לס במחנכים שתורתם אינה רק אומנותם אלא גם אמונתם. מחנכים אלו מצליחים להתדיר את תורתם הערכית בתלמידיהם והם מביאים אותם לדרגות של התפתחות ערכית נשאלת. מאידך, מצויים כדברי מיל, כאלה שלכאורה פועלים למען חניכיהם, אך לאמיתו של דבר עושים הם הכל למען פרנסתם ולמען אנוכיותם שלהם. פועלם של מחנכים אלו מויק לתהליך החינוכי בכלל ולהתפתחות הערכית של הנער בפרט (מיל, 1931, עמ' 132-133 וכן צבי ארר, תשכט עמ' 14-15).

המחנכים למיניהם אינם נקיים מנטיות אישיות, מאמונות וממטרות הרחוקות מהאידאל החינוכי. אלו מהם המושפעים מורמים חברתיים הדוניסטים או אינדיבידואליסטים לא יוכלו להנך כך, שתהווה התפתחות נאותה של תהליכי השפיטה המוסרית. קבוצות חברתיות המבקשות להגשים את מטרותיהן לסולידריות וזברתית, מטות את הפרט לתהליכי שפיטה שאמת המידה שתכוון אותם תהיה על בסיס חברתי. לא פעם נמצא, כי תהליכי שפיטה על בסיס זה, הינם רחוקים מלהיות מושחתים על מוסריות אוטונומית. יש ומחנכים רואים חובה לעצמם להכין את חניכיהם כך, שיוכלו להשתלב ברוח החברה השורה בזמנם. דרך זו מונעת מרוב המחנכים כיום מלהתפתח לעבר רמה שפיטה מוסרית אוטונומית. חינוך לתהליכי שפיטה מועילים, מנחים את הפרט לספק את צרכיו האישיים על בסיס אינטרסנטי, או על בסיס הכללים החברתיים. חינוך זה בא להעניק לפרט דרך להגשמת צורך, ואינו מהנכו לדרוש מעצמו את אותו משהו ערכי, שעל פיו ישפוט ויקבע גם את התנהגותו. ערכים דורשים עשייה או ויתור מהאדם, מעצמו, מהנאותיו. להגשמתם של הערכים יש מהיר, והתמורה היא רק בהתעלות הערכית של הפרט. מערך שפיטתי ערכי מסוגל להתקיים בפרטים המסוגלים להתחבט בשאניותם (מלשון „אני“) העצמית

או החברתית אינה דומיננטית, ומשום כך משעבדת את שיקוליהם. ערך המנחה את האדם מחייב מסוגלות להכריע גם במקרים שאינם מספקים את צרכיו האינטרסנטיים או החברתיים של הפרט.

חינוך שיביא ליכולת התפתחותית שכזו, חייב להיעשות במחשבה תחילה, בתוכנית הבנויה מראש, ובהגשמה יצירתית יציבה ונמשכת. עבודותיו של קולברג מצביעה על דרך ליישום המבוקש. (קולברג, 1973, 1975; קולברג וטוריאלי, 1971).

עבודתנו הנוכחית הצביעה על חשיבותו היתר של תוכנית יישומית שכזאת. תהליכי שפיטה לא מוסריים השפיעו לשלילה ולסכר-הנו, נטרלו את התהליכים המוסריים. מעבודתנו עולה, כי תהליכי ניטרול אלו (גורם A) מובילים גם להתנהגות עבריינית. המוסריות הינה מערך גפשי המצוי באדם, שבאמצעותו הוא בונה את ויקתו אל הסובב אותו, מתנהג על פיו ועושה את העולם לקנינו. אך אין די בכך, היות וקיומם של התהליכי השפיטה הא-מוסריים, קיימים בצידם של התהליכים המוסריים והשפעתם (של גורמים A, B) עליה (גורם C) תתווה בהמשך את טיב ההתנהגות.

על תהליכי 1. טה של האוכלוסיה העב, נית. תהליכי השפיטה של אוכלוסיה זו נב רק בשני גורמים: הגדרה עצמית דתית, שהחילוניים השתמשו בשכיחות גבוהה יו בשיפוט החברתי ואילו המסורתיים (לא ה כאלו שהגדירו את עצם כדתיים) השתמש יותר ב„היעדר שפיטה“. כן נמצא, הבדי הקשור בבחירת הערך החשוב ביותר. אלו שבחרו בערך „ארץ ישראל“ השתמשו יותר ב„היעדר שפיטה“. לעומת העבריינים, בקבו-צת ההשואה, נמצאו הבדלים בתהליכי השפי-טה הקשורים בגורמי רקע כמו הגדרה עצמית, השכלה, דעות פוליטיות, מוצא דתי, גיל, מין וארץ מוצא.

הבדלים אלה בתהליכי השפיטה, ראויים לתשומת לב. תהליכי השפיטה בקבוצת ההשואה, נמצאו כקשורים בגורמים שיש לסוכני השינוי השפעה על חלק מהם. המוד-עות לגורמים אלה, חייבת גם היא לעורר את אנשי המעשה, כמו ההורים והמחנכים לכוון את הליכי החינוך על פיהם. מערכות החינוך הישיר והעקיף, חייבות להיערך ולפעול על פיה ממצאים המחקריים בחחום זה, בהקווה כי אם יוצרו באדם תהליכים מסוג C ו-B נקדם לעבר מילוי המשאלה ש„יתמו חסאים מן הארץ, ורשעים עוד אינם“.

ה. משתני הרקע ואיפני השיפוט רובם של גורמי הרקע לא נמצאו כמשפיעים

BIBLIOGRAPHY

Prof. Moshe Addad, Jugement moral, extraversion, neurosisme et delinquance. Edition Masson, Paris, in press.

Adar, Z., What is Education? Its aim and Sanction, Magness Press, Jerusalem, 1969.

Adler, A. Understanding human nature. Allen, U.K., London, 1962.

Barukh, H. Tsedek, Binghamton: Swan House Publishing, 1972.

Brown and others, in Kohlberg & Turiel, 1971.

Bull, N.J. Moral Judgement from Childhood to Adolescence, London: Routledge & Kegan Paul, 1969.

- Burgess, P.K. Eysenck's theory of criminality: A new approach. *British Journal of Criminology*, 1972, 12, 74—82.
- Davy, G. Emile Durkheim. *Rev. Francaise Sociologique*, No. 1, 1960.
- Durkheim, E. *Les regles de la methode sociologique*, Paris, 1895.
- Eaves, L. & Eysenck, H.J. The nature of extraversion: A general analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1975, 32, 102—112.
- Eysenck, H.J. *Uses and Abuses of Psychology*, London: Penguin Books, 1953.
- Eysenck, H.J. *The Biological Basis of Personality*. Springfield, Ill: Charles C. Thomas, 1967.
- Eysenck, H.J. *The Inequality of Man*. London: Temple & Smith, 1973.
- Eysenck, H.J. *Crime and Personality*. London: Routledge & Kegan Paul, 1977.
- Freudlich, D. & Kohlberg, L. *Moral Judgements in Delinquents*. In L. Kohlberg & E. Turiel (eds.), *Recent Research in Moral Development*. New York: Holt, Rinehart & Winston, 1971.
- Gurvitch, G. La Science des Faits moraux et la morale theorique chez Emile Durkheim. *Arch. Philos. Droit et Sociol. Juridique*, No. 1, 2, 1937.
- Kohlberg, L. Moral Development and Identification. In H.W. Stevenson (Ed.), *Child Psychology, the 62nd Yearbook of the National Society for the Study of Education*. Chicago: Chicago Press, 1963, 277—332.
- Kohlberg, L. Development of moral character and moral ideology. In Hoffman, M.L. & Hoffman, L.M. (eds.), *Review of Child Development Research*, Vol. 1, N.Y.: Russell Sage Foundation, 1964, 384—431.
- Kohlberg, L. The child as a moral philosopher. *Psychology Today*, 1968, 2, 25—30.
- Kohlberg, L. Stage and Sequence: The Cognitive Development Approach to Socialization. In D.A. Goslin (Ed.), *Handbook of Socialization Theory and Research*. Rand McNally & Co., 1969.
- Kohlberg, L. Education for justice: A modern statement of the Platonic view. In *Moral Education: Five Lectures*, Harvard Press, 1970, 56—83.
- Kohlberg, L. Stages of moral development as a basis for moral education. C.M. Buck; B.S. Crittendon and E.V. Sullivan (Eds.), *Moral Education*, Toronto: University of Toronto Press, 1971, 23—92.
- Kohlberg, L. Moral development and the new social studies. *Social Education*, 1973, 37, 369—375.
- Kohlberg, L. Education, moral development and faith. *Journal of Moral Education*, 1974, 4, 5—16.
- Kohlberg, L. Moral education for a society in moral transition. *Education Leadership*, 1975, 33, 46—54.
- Kohlberg, L. The cognitive developmental approach to the moral education. *Phi Delta Kappa*, 1975, 56, 670—677.
- Kohlberg, L. and Devries, R. Relation between Piaget and psychometric assessment of intelligence. In C. Lavetelli (Ed.) *The Natural Curriculum*. Urbane: University of Illinois Press, 1971.
- Kohlberg, L., LaCrosse, J., and Ricks, D. The predictability of adult mental health from childhood behavior. In E.B. Wolman (Ed.)

- Manual of C Psychopathology*. New York: McGraw Hill Book Co., 1972, 1217—1204.
- Kohlberg, L. and Turiel, E. Moral development and moral education. In G.S. Lesser (Ed.), *Psychology and Education Practice*, London: Scott, Foresman & Co., 1971, 410—465.
- Kohlberg, L. Moral stages: A current formulation and a response to critics, in Basel: S. Krager, 1983.
- Kohlberg, L. The psychology of moral behavior. San Francisco: Harper & Row, 1984.
- Krebs, M. & Lovelace, E. Disjunctive concept identification: Stimulus complexity and positive versus negative instances. *J. of Verbal and Verbal Behavior*, 1970.
- MacNames, S. Moral behavior, moral development and motivation. *Journal of Moral Education*, 1977, 7, 27—31.
- Mednick S. & Christiansen, K.D. *Biosocial Bases of Criminal Behavior*, New York, Gardner Press, 1977.
- Mednich, S. and Hutchings, B. Genetic and Phychophysiological Factors in Asocial Behavior. In R.D. Hare and D. Schelling (Eds.) *Psychopathic Behavior*, Wiley, 1978.
- Piaget, J. *The Moral Judgement of the Child*. London: Routledge & Kegan Paul, 1932 (new French edition, 1954).
- Piaget, Jean. The mechanisms of perception (trans. from French) by G.V. Seagram. London: Routledge and Kegan Paul, 1969.
- Piaget, Jean. The psychology of the child. London: Routledge & Kegan Paul, 1969.
- Turiel, E. Moral development and moral education. *Hahinuch* 5, 1972 (Hebrew).